

25. výročí osvobození Československa Rudou armádou a rozvinutí boje o výstavbu socialistické společnosti v naší zemi je příležitostí i podnětem k zamyšlení nad zvláštnostmi teoretických a taktických koncepcí ve vývoji československé společenské vědy a filosofie a jejich praktických důsledků. Vědečtí pracovníci jsou *přímo nuceni*, v zájmu rehabilitace svého vědeckého charakteru, obnovy a prohloubení vědecké erudice a možností působení vědy na stimulování společenské praxe, provést jednorázově hlubokou analýzu svých teoretických a taktických pozic, a navíc zajistit, aby se pro budoucnost stala taková analýza běžnou a svrchovaně žádoucí nezbytností.

Náš příspěvek k analýze má dílčí ráz. Pokusili jsme se vyzdvihnout a analyzovat problematiku, jež podle našeho mínění tvoří jádro sporů na teoretické frontě, jež specificky zrcadlí osudy vývoje československého politického systému od buržoazní demokracie k demokracii socialistické, deformované v určitém stadiu monolitním předsudkem a praxí. Část vědecké fronty reagovala obdobně jako někteří představitelé politické praxe kontrastně, zdůrazněním dezintegračních autonomizačních trendů a požadavků. Jednou z centrálních „teorií“ a kategorií se stala pro řadu vědeckých pracovníků, publicistů a praktiku ideologie pluralismu.

Mnohým se zdálo, že socialistická společnost v Československu dozrála k úrovni, v níž je nanejvýš žádoucí přeměňovat zásady pluralismu z nadějných a přímo okouzlujících hypotéz v teoretická axiomata socialismu, že pluralitní politika je rozhodující alternativou taktických postupů.

Nezralost a povrchnost interpretace této idylické hypotézy sociálního rozvoje, spojená s politickou naivitou, způsobila značné škody vědě i politice, přispěla k prohloubení krize, v níž se naše společnost v druhé polovině 60. let ocitla z těch-

to důvodů, a proto, iluze o potencionálních možnostech pluralitní ideologie u části veřejnosti trvají, považujeme za nutné věnovat svůj příspěvek k 25. výročí Československa této tématice.

I. Pluralismus ve společenské vědě a filosofii

Pluralitní dezinterpretace systému „společenská věda a filosofie“ se projevila v oblasti teorie a ideologie marxismu-leninismu. Obnova vědecky efektivního přístupu musí být těsně spjata s diskusí a polemikou o skutečných hodnotách tohoto organického souboru vědních a ideologických postulatů. Musí být spjata s diskusí o významu a dosahu, který mají pro tento soubor vnitřní vývojové procesy v současné filosofii, společenské vědě a antropologii. Použití prostředků vědecké sebereflexe k analýze místa marxismu-leninismu v těchto procesech znamená objasnit v podstatě i reálnou povahu jeho základních hodnot. Marxismus-leninismus je historickou školou filosofického a sociálního myšlení, jinak by popíral jedno ze svých nejzákladnějších východisek. Současně však představuje takovou syntézu poznatků a zkušeností dosavadního lidského vývoje, která zatím nejlouběji postihuje jeho dialektiku.

Samotný marxismus je relativně jednotným systémem, jeho složky (filosofie dialektického materialismu, politická ekonomie a nejkonkrétnější společenskovědní obor — vědecký komunismus) jsou vzájemně spjaty dialektickými vazbami. Vývoj této soustavy v posledních deseti letech v Československu je ve znamení *snah o konkretizaci* představ o těchto vzájemných vazbách, o povaze vnitřních struktur jednotlivých součástí, včetně úvah o složité diferenciaci a spojeních uvnitř složek systému, které se v tomto procesu projevily jako samostatné, velmi složité a dále diferencované subsystémy.

Úvahy o povaze struktury marxismu-leninismu a jednotlivých oborů, a tedy

o místu marxismu-leninismu v systému moderní (zejména sociální) vědy a filosofie, se však vyznačovaly některými *obdobnými neduhy*, které postihovaly vědu v období *monolitních deformací* socialismu. Změnila se pouze hodnotová předznamenání, tj. monolitní představa se přeměnila v pluralitní, stejně nedialektickou. Nejde jen o to, že se prosazovala obdobně schematická představa o struktuře marxismu-leninismu, že se povrchně spekulovalo o „hranicích“ tohoto systému, že se některé obory z této soustavy vylučovaly (vědecký komunismus) a jiné s ní naopak víceméně eklekticky spojovaly, ale pluralitní dezinterpretace autoromity postihla i vnitřní restrukturaci jednotlivých součástí marxismu-leninismu.

Prokázalo se, že úroveň znalosti materialistické dialektiky a její aplikace ve vědě a praxi, úroveň respektování dialektických principů průměrným společenským vědcem a průměrným politikem je *dostí nízká*.

Svědčí o tom dvojí vulgární redukce, produkt povrchní aplikace dialektiky a v podstatě slepého podléhání jejich nejvlastnějším zákonitostem, tj. na jedné straně postupný proces vyprazdňování a schematizace kategorií, doprovázený například v politické praxi růstem subjektivismu a na druhé straně proces nedialektického kompletování, eklekticismus, spjatý se subjektivistickou integrací k živelně dominujícím kategoriím, a s obdobně subjektivistickou praxí.

Přes slovní deklarování dialektických principů se v praxi prosazoval pohyb od dialektiky buď k metafyzice, či k sofistice, což obrazí svrchu zmíněné hlavní stránky reálného postupu v teorii a metodologii. Dialektice je vlastní komplexnost, *systémovost* i určitá míra *protisystémových* akcentů, je jí vlastní historismus i důraz na víceméně trvalé *konstanty* praxe a teorie jako rubu a lince téhož jednotného rozporného procesu.

V rámci těchto konstant a vzhledem k tomu, že věda a sociální i politická praxe jsou ve vztahu složitého vzájemného působení, však vždy existuje jistý odklon od jejich objektivně optimální podoby interpretace a aplikace, tj. rozporný vnitřní pohyb ve vědě samotné. S touto skutečností je nutno počítat a není třeba ji neúměrně dramatizovat. Okolnosti, že vývoj se děje jako vývoj v krajnostech, nemůže-

me v období, kdy aspirujeme na skok z říše nutnosti do říše svobody, čelit pomocí pouhého obranného působení proti krajnostem, ale především ofenzivní konceptní činností v oblasti vědy a praxe. Analýza vnitřního pohybu vědy v konkrétním sociálním prostředí, analýza sociální, politické a lidské struktury je prvním předpokladem takové konceptní činnosti.

Namísto vědomé sebereflexe vnitřního pohybu ve vědě, orientovaného dialektickomaterialistickou metodologií, se však často setkáváme s *pouhým převrácením* jednoho hodnotového systému v systém právě opačný, a při této povrchní činnosti málo odborně zdatných, zato tím ambicióznějších bořitelů „mýtů“, se daří vytvářet jejičím módní orientace, jež si činí nárok na poslední slovo ve vědě.

Mnohdy je ovšem taková orientace výsledkem promyšlené taktiky, jež může mít subjektivně protispoločenskou či naopak pozitivní společenskou motivaci, a jejíž reálný dosah rozpozná společnost teprve po určité době. Může se stát, že tyto motivace sám jejich nositel předimenzuje takovým způsobem, že se mu nejen objektivně, ale i subjektivně přemění z taktických ve strategické cíle. Může se také stát, že je v takové *strategické* motivace přemění sama relativně samostatná *politická tvorba*, která do tohoto procesu víceméně neočekávaně vstoupí. Je totiž nutné respektovat skutečnost, že politická tvorba se liší od vědecké mj. i tím, že žije pod trvalým časovým stresem, přičemž někdy se ovšem dělá z netrpělivosti a úspěchosti politická ctnost. Jde-li o respektovatelnou specifiku politické činnosti, lze rozoznat pouze na základě zevrubného konkrétně historického rozboru.

Výsledkem subjektivně nereflektovaných posunů v hodnocení různých elementů kategoriální a pojmové struktury, v hodnocení různých součástí jednotné sociální vědy a filosofie a jejich vzájemného dosahu a případné zaměnitelnosti, v tvorbě nových autonomních vědních oborů a jejich integrování atd. je pak objektivně nová, relativně ucelená výchozí hodnotová základna.

V marxismu-leninismu byl vždy kladen značný důraz na přístupy, které obrazí dvě hlavní dimenze dialektického přístupu, tj. *univerzálnost* pohledu (filosofie) a *historičnost* (dynamičnost, uvědomělá pra-

xe). Jde o *dialektickou* komplexnost zahrnující podstatnou vnitřní rozpornost lidského vesmíru s jeho přirozenými dominantami (dosah práce pro vztah člověka a přírody). Jde o *dialektické* pojetí minulého, přítomného a budoucího (význam uvědomělé, diferencované praxe). Pro marxismus je tedy příznačná *jednota i autonomizace* (jako složek jednotného rozporného procesu) vědy a praxe, vědy a ideologie, všednodenního vědomí.

Tato *subjektivně* proklamovaná dialektika jednoty a autonomie podléhá ovšem sama *objektivním dialektickým zákonitostem*. Jestliže převládají procesy schematizace ve vědecké tvorbě a praxi, prohlubuje se objektivně jednostranně ideologický, tj. pouze apologetický, nikoli tvůrčí, inspirační ráz činnosti. Na tuto „údajně“ rostoucí ideologizaci marxismu-leninismu demagogicky poukazují zejména naši odpůrci; demagogicky proto, že uznávají hodnoty marxismu-leninismu pouze zpětně, pro období, která již, podle jejich mínění, ztratila bezprostředně politický smysl a význam.

Nenapomáhá však témuž procesu eklekticismus a přeměna dialektiky v sofistiku? Jestliže je opomíjena souvislost vědy a filosofie s konkrétně historickým stavem a dynamikou společnosti v jejím příslušném prostředí, dospívá se nutně k dominanci dezintegrace v tomto procesu, k desociologizaci, k dominanci určitým způsobem interpretovaných ideologických akcentů. Na jedné straně se tedy prohlubuje jednostranně ideologická tvorba ve vědě i praxi, na druhé straně se neúměrně autonomizuje sama věda, vyvíjí se v tzv. „čistou“ vědu, jejíž sociální podmíněnost a funkce se interpretuje *novosvícensky*. Někteří dokonce, ve slepém sledování tohoto směru, dospívají až k předosvícenskému zdůraznění čistého rozumu a descartovským principům jasnosti a zřetelnosti jako kritériím pravdivosti. Sociální problémy jsou redukovány na logické problémy, případně dokonce vulgárně — na problémy boje s hloupostí a zlobou.

Počátek tohoto procesu je v kontrastní reakci na subjektivistickou podobu „jednoty“ vědy a praxe, ideologie a vědy atd. Zprvu taktický důraz na „nutnost“ odtržení analýzy skutečnosti (viz pragmatické politickoideologické zneužívání) od jejího přetváření, se pod vlivem nezládnutých

dodatkových procesů postupně přeměňuje v důraz na čistou, neopozitivisticky interpretovanou podobu vědy. Přeměňuje se na pouhé „výpovědi o skutečnosti“, jež začínají stále více postrádat reálnou sociální a politickou dimenzi a přeměňují se v utopické proklamace a direktivy, v subjektivistickou politiku „intelektuálů“. Na nové úrovni, tj. jako tragická fraška, se reprodukuje v některých případech (viz Československo 1968) proces přeměny descartovství v osvícenství a osvícenství v utopický socialismus.

Předností marxismu-leninismu je vysoce odborná, filosofická, tj. dialekticko-komplexní interpretace skutečnosti a jejího ideologického a vědeckého obrazu. V úsilí o odbornost je nutné překonávat vulgárně schematizující tendence, ale také ty tendence, které se vzdávají nejen možnosti, ale přímo *nezbytné potřeby* odborné filosofické interpretace globálních souvislostí ve prospěch i subjektivně preferované teorie „středního dosahu“. Nejen politika, ale také vědy jsou totiž v jistém časovém stresu, který by se měl projevit v důrazu na ekonomii vědecké tvorby. Nejde o subjektivistickou netrpělivost při překonávání dětských nemocí vědecké naivity, jako plodů předchozího sektářského období. Jde o pozitivní hodnotu, tj. nutnost *zefektivnění* vědecké tvorby, která je úkolem vědců, a v níž nemohou nevyhovět netrpělivému naléhání politiky. Pro skutečně vědeckou tvorbu, sledující navíc nároky zefektivnění, je přímo nezbytná makroteoretická a metateoretická orientace; chybí-li, dochází k živelnosti a deformacím.

Domníváme se, že by neměl být uměle živěn konflikt mezi filosofií, metateorií a empirickým výzkumem, ale neměl by být také „řešen“ dualistickým způsobem, jak se děje v mnoha případech. Rozvoj vědy vyžaduje vypracování vědeckých prostředků k bezprostřednějšímu a také exaktnějšímu popisu a vysvětlení skutečnosti, vyžaduje operacionalizaci, formulování verifikovatelných výroků, ale nemůže jít pouze touto cestou. Např. požadavek verifikovatelnosti nemůže být proklamován v metafyzicky pojatém rozporu s filosofickou úvahou o dialektice pravdivého, uroveň exaktnosti filosofie nemůže být stavěna metafyzicky proti operacionalizovatelným úrovním v sociálních vědách a antropologii atd.

Jedním z centrálních problémů v hodnocení takticko-strategických problémů současné vědy je filosofický problém míry, jenž musí být transformován až na úroveň, kde s ním pracují současné exaktní disciplíny. Transformaci je třeba provést tak, aby nebyl narušen jeho výchozí filosofický význam (*kvalitativně-quantitativní* určitost). Jestliže by tento význam byl zcela ignorován, vedlo by to k prodloužení stavu metafyzického, či naopak eklektického černobílého hodnocení a pouhého převrácení jednoho hodnotového systému v opačný, přičemž by hlavním „kritériem“ byla, pokud možno, absolutní nepodobnost nového systému se starým. Jestliže by byl redukován na svou kvantitativní stránku, jak se často děje, dospělo by se zřejmě do nové slepé uličky. Vyhnout se této slepé uličce znamená věnovat značnou pozornost dialektice komplexního a specifického, zvláštního, obecného a jedinečného atd. Konkrétně máme na mysli okolnost, že interpretovat politické procesy vědeckým způsobem lze pouze (nikoli tautologickým, ale) relativně autonomním definováním politického systému jako subsystému sociálního. Politický proces má své specifikum, jež není vyjádřitelné pouze kvantitativními hledisky (např. rozsah sociálně pojaté moci), ale i hledisky kvalitativními. Jak mnoho škody v této oblasti dosud působí vulgární metoda nedialektického — nekomplexního — přístupu, či metoda zbytků, bílých míst!

Nelze ovšem přehlédnout, že zprvu motivovaná potřebou zvýšit úroveň odbornosti, filosofie položila postupně přespřílišný důraz na vlastní „vnitřní“ problémy „rekonstrukce“. Z oblastí, o nichž jsme hovořili, se tedy stáhla i z vlastní iniciativy. Podle záměru většiny filosofů, kteří chtěli zůstat marxisty-leninisty, mělo jít o ústup dočasný, jenž by pak byl vystřídán postupným, přímo triumfálním „návratem“ do sféry praxe, nejen ve filosofickém, ale také sociálním, lidském, politickém atd. smyslu. Mnozí ovšem úplně ztratili zájem o tento návrat a zcela podlehli rozkoši z čistého, ale také planého filosofování.

Tento proces abstraktní, a tudíž zbytečně autonomizace je tedy hlavně výrazem *zmatků*, vyplývajících především z *neuspokojivého stupně rozvinutí vlastní odbornosti*. Není výsledkem profesionalizace filosofie, ekonomie, sociologie atd. (neboť

postupně přešel z filosofie do dalších oblastí). Je možné spekulovat, že extenzivní cestou by při relativně měkkém tlaku politiky jako reprezentanta zájmů konkrétní sociální praxe došlo k obroušení některých křiklavých výstřelků, jež tyto tendence plodí. Lze spekulovat, že by tak došlo k postupné rehabilitaci základní hodnotové škály marxismu-leninismu na vyšší, tak říkajíc, úrovni. Byla by to však nutně taková politika, jež prokázala abstraktnost, nedostatečnost a současně také služebnost, tj. *politika liberální*, jež musela být pro svou neefektivnost rychlými tempy (tak rychlými, jak to vyžadovalo minulé století, od něhož jsme se v tomto směru značně vzdálili) vystřídána politikou otevřeněji buržoazní, apologetickou, preferující vyhraněnou monopolistickou strukturu. *Socialistická politika*, podle našeho mínění, se může a dokonce musí vyznačovat daleko vyššími nároky na sociální a politickou efektivitu.

Zvláštními osudy prošlo kritérium materialismu. Ve schematické reprodukci začala nabývat marxistická interpretace hmoty a ducha některých dualistických rysů, jež konec konců vedly ke zbytnění objektu na úkor subjektivní spoluprotvorby a odpovědnosti. Ve vývoji v posledních letech bylo správně poukazováno na dialektickou, tj., jak se začalo uvádět, „objekt-subjektovou“ povahu těchto vztahů, problematika byla rozvinuta v hledisko subjektu a objektu důsledněji vzhledem k centrální kategorii uvědomělé praxe, ale současně se začaly objevovat stále výraznější stopy subjektivizace, preference hlediska subjektu. Tyto stopy se projevují v přijatelné a umírněné formě v některých interpretacích hodnotového přístupu ke skutečnosti, nabývají však i v této poloze často podob samoučelné, zbytnělé autonomní interpretace, jež nahrává *abstraktně* emotivnímu a etickému hodnocení na úkor celého komplexu sociálních (včetně politických) podnětů. Pro soudobou krizi hodnot je příznačné, že je vysvětlována z hledisek, jež mají zřejmě jednostrannou podobu. Tato jednostrannost však zdaleka není uspokojivě vysvětlena. Došlo totiž k posunu od hledisek sociálně třídních a politických, jež zaručují vysokou míru efektivitu úsudku v realistickém podání, k hlediskům abstraktně etickým (všeobecná dimenze lidskosti, humanity atd.). Ab-

straktnost etických hledisek, nekompenzovaných tedy účinně sociálně politickou podmíněností a efekty, umožňuje velmi účelové a jednostranné integrování dalších složek hodnotových systémů, např. abstraktního národního citu, abstraktního výkladu světového pohybu atd. Tato abstraktnost podmiňuje všeobecnost útoků proti tzv. manipulaci subjektů a mechanismům odcizení tvůrce a výtvorů, aby konec konců vyvolala nové a konfliktnější podoby manipulace a odcizení.

Součástí úvah o subjektu a objektu je i optimální reprodukce (explanace) struktury subjektů. Pro marxismus-leninismus je typická konkrétně historická, nikoli abstraktní *preferance subjektů činnosti*, tj. člověka, společnosti, přírody a myšlení. Součástí této konkrétně historické reprodukce je ovšem i rub tohoto fenoménu, tj. určení *základní* podstatné vazby (jež má dimenzi minulosti, přítomnosti a budoucnosti), základního subjektu, tj. *člověka*. Tento proces je v marxismu nazýván procesem osvobození člověka od vykořisťování (ekonomická rovina) a útlu (zejména rovina politická). Jde o osvobození člověka existujícího v *konkrétních* sociálních a politických strukturách, jde o proces osvobození *prostřednictvím těchto reálných struktur*. Koneckonců jde o osvobození člověka XY, přičemž ovšem tento člověk si bude muset postupně osvojovat kvality těch lidí, kteří jsou blíže jádru sebezahodnocovacího procesu, tj. progresivních tříd a skupin. Podle našeho názoru nevyklučuje marxismus-leninismus explanaci komplexního systému člověk—příroda—společnost—myšlení z kteréhokoli elementu této soustavy. Jedinou podmínkou je dialekticko-komplexní přístup, tj. respektování *místa* elementu v této soustavě.

Jednostranný akcent na *člověka* jej vytrhuje z kontextu jeho tvorby, vede k abstraktnímu antropologismu. Podobně jako axiologie, která má své hranice, musí být tedy formována i antropologie tak, aby organicky, nikoli vnějškově a schematicky, jako tzv. sociální či (?) kulturní antropologie, zahrnovala sociální i politickou dimenzi, marxisticky interpretovanou. Jednostranný akcent na *společnost* vede k schematickému sociologismu, negujícímu humanistické cíle, redukujícímu svěbytnost duchovní kultury, umění atd.

Marxistická sociologie tedy musí být od počátku budována i z hlediska místa v soustavě filosofie, antropologie, politologie atd.

Budeme-li důsledně posuzovat skutečný dosah tvorby těch, kteří jednostranně interpretují problém strukturace subjektů a jejich relativně autonomní vědecké explanace, kteří jsou konec konců náchylní k vulgární redukci vědeckých přístupů na jeden z nich, pak zjistíme, že jejich subjektivismus se nutně mění v objektivismus, ve fatalistické pojetí pohybu. Jen tím je ostatně také zdůvodnitelná jejich poměrná laxnost při plnění úkolů vymezení svého vlastního poslání a odpovědnosti a pohodlnické skrývání se za firmu „komplexního“ postupu celé vědní fronty, neboť jde přece o výzkum „těchže“ fenoménů, nahlížených pouze z různých úhlů. Také tento předsudek je složkou komplexní charakteristiky nižších úrovní vědecké odbornosti.

*

Subjekt (a objekt) „společnost“ je postizitelný vědeckými prostředky *sociologie*. Je nutné se vším důrazem poukázat na to, že Marx a Lenin jsou skutečnými tvůrci základů moderní společenské vědy, a to nejen ekonomie, ale i sociologie a politologie. V poslední době, po období, které se vyznačovalo formálně pojatou jednotou integrace a autonomie vědních disciplín, jednotou vědy a ideologie, se naopak setkáváme v dosti rozsáhlé míře s negací významu klasické marxistické sociologie a politologie, ve prospěch sociologických komplexů, jejichž jedinou, ostatně velmi pochybnou „předností“ je právě jejich akademičnost. Pochopitelný odpor vůči ideologicko-politickému subjektivismu se nemůže v racionální vědecké úvaze přeměnit v (formalismem podmíněný) respekt k antidialektickým a dokonce antimarxistickým předsudkům.

Radě sociologů činí potíže vyrovnat se s nároky dialekticko-komplexního pojetí společnosti. Tato potřebná úvaha začíná filosofií společnosti a ústí v úvahu o základním, nejpodstatnějším, „elementárním“ vztahu, rozporu společnosti. Marxistické pojetí společnosti je nejen polydimenzionální, ale i neeklektické, respektuje podstatné vazby, zákonitosti, vědomě čelí oběma základním podobám vulgární re-

dukce. Marxistická sociologie zkoumá vnitřní podstatnou rozpornost společnosti (její historický rozměr) v úzkém kontextu s prostředím, v němž se společnost nachází (osobnostním, kulturním, přírodním, duchovním).

I když to vypadá velmi paradoxně, ve skutečnosti se *desociologizace* projevuje i v sociologii, zvláště v marxistické. Sociologii v pravém slova smyslu totiž není disciplína, která má jen některé vnější formální znaky, např. zahrnuje a respektuje empirický výzkum, ale která skutečně vědeckými prostředky popisuje a vysvětluje společnost tak, aby jejím výsledkem bylo účinné jednání sociálních subjektů.

Desociologizací rozumíme každé metafyzické pojednávání o vytržených a zbytečných momentech sociální struktury a pohybu. Tuto problematiku však můžeme naznačit i jinak, jako důsledek nehlubokého pojetí sociologické metodologie a teorie. Setkáváme se bohužel se značně povrchním a banálním vymezením předmětu, které se spokojuje obvykle výčtem neúplných a schematických pokusů autorů, patřících k různým školám, a jejich eklektickým srovnáváním. Úkol vymezit specifikum předmětu sociologie je doslova odbýván abstraktní formulí, přičemž se poukazuje na to, že hlavní smysl „vědy o společnosti“ je v popisu této společnosti. Co však skutečně popisujeme, nepředcházeli popisu hluboká metodologicko-teoretická úvaha? Jaké konkrétní poznatky máme o naší společnosti? Jaké poznatky máme o společnosti kapitalistické? Jde mnohdy o dohady, nikoli ověřené jistoty. Domníváme se, že urychlení výzkumné práce v těchto oblastech nevzejde pouze z akcentu na operacionalizaci, verifikovatelnost, kvantitativní měření, ale i z náročných úvah o kvalitativní odlišnosti a specifice těchto systémů, jež nebude formulováno pouze aposteriori, ale bude rozvíjeno vstřícným způsobem. Tento závěr podporuje poznatek, že sociologie, která pouze hromadí další a další dílčí, zvláště empirická fakta a fakta o specifických pozorováních různých aspektů fungování obou typů společností, nejen nedospívá k vědecké syntéze, ale naopak hraje objektivně, a zčásti i vědomě, subjektivně protipokrokovou úlohu, díky jednostranné povaze své skepse a svému kverulantství.

Vedle desociologizace se setkáváme s fakty *deideologizace*. Ve skutečnosti nejde ovšem o totální rezignaci na ideologické hodnoty, ale pouze o vědomý, záměrný či neuvědomovaný obrat k novému systému ideologických východisek a důsledků. Móda tzv. konce ideologií dospěla konec konců také k některým československým vědcům, kteří začali, někteří dříve, jiní později, „přísně“ oddělovat hodnotovou rovinu a rovinu vědy, stavět ideologii proti vědě atd. Deideologizace je podmíněna změkčením úrovně podstatnosti v sociální analýze a syntéze, vede až k faktickému vytlačení problematiky tříd z analýzy, i když je známo, že metoda třídní analýzy společnosti patří k jedné z nejvýznamnějších specifíků skutečné vědy o společnosti. „Změkčení“ významu třídní diferenciace je ostatně docilováno i daleko jemnějšími způsoby, např. neuváženým rozsahem vědeckého zájmu věnovaného mimotřídním fenoménům a akcentům, přičemž původní motiv, tj. vyrovnání disproporcí dogmatického pojetí, je fakticky daleko překročen směrem k vytváření nových „disproporcí“ ve vědní preferenci. Třídní problematika ostatně může zůstat v centru pozornosti, přičemž se však analýza posune k tzv. komplexnímu pojetí třídy, jež někdy neguje její podstatné determinanty. Ekonomické vymezení třídy je vystřídáno jejím pojetím mocenským či politicko-mocenským atd.

Můžeme formulovat dosti vyhrocený závěr, že souvislost mezi desociologizací a deideologizací lze spatřovat v tom, že nízká odbornost vědecké práce v sociologii fakticky vede k preferenci té ideologie, jež neslouží zájmům realizace historické mise dělnické třídy.

Témuž cíli ostatně objektivně slouží často i záměrně proklamovaná, zejména však faktická *depolitizace* postojů sociologů. Nejde jen o malou metodologickou preciznost při formulaci vazeb společnosti a politického systému (politiky), o přílišnou autonomizaci, statičnost a nerozpornost orientací v politické sféře. Jde o to, že rezignace na globální sociální experiment konec konců vede k objektivní podpoře politického pragmatismu, k podpoře dílčích experimentů, až mikroskopického rozsahu. Tato orientace zbavuje vědu a vědce jejich sociálně koncepční a vůbec programátorské úlohy, způsobuje a podporuje de-

politizaci, jež je v dobách mimořádné politické aktivizace veřejnosti nahrazována subjektivistickým intelektuálním politikařením, vyznačujícím se mezi jiným značnou nekázní a netrpělivostí a hlavně — neobdobností.

K nejzávažnějším komponentám prostředí, v němž existuje společnost, však patří výrobní síly, jejichž prostřednictvím se rozhodujícím způsobem prosazují sociální a politické vlivy a angažuje se věda. Je nutné zdůraznit, že složkou výrobních sil není jen věda, včetně sociologie, ale také politologie a *politika*, dokonce často v rozhodující míře, vzhledem ke svým možnostem minimalizovat či maximalizovat časové úspory ve sféře materiální produkce.

*

Zvýšené nároky je zřejmě nutno uplatňovat ve sféře *ekonomické vědy*. Také tady se totiž setkáváme s procesem, který lze označit jako *deekonomizaci* vědeckého myšlení o ekonomických vztazích a procesech, tj. nízkou vědeckou odbornost. Je známo, že potřeba rozvinutí struktury výrobního způsobu a vědy vedla až k abstrakci „čistého“ ekonomického jevu výtvo-ru a procesu. Na této úrovni ovšem neměla ekonomická věda *právo* se zastavit. Je triviálním poznatkem, že k vymezení ekonomického systému patří výzkum jeho spoludeterminace prostředím, tj. přírodním, lidským fenoménem, základní strukturou společenských vztahů a politickým, zejména (ovšem nejen) státním systémem. V ekonomických úvahách se však prosadila dosti jednostranná orientace na rovnováhu proti dynamickým koncepcím, inspirovaná abstraktním humanistickým *sociologismem*, jednostranná orientace na politické zprostředkování ekonomických procesů prostřednictvím samosprávy, jako důsledek abstraktních *politologických* receptů, respektujících při deinstitucionalizaci nakonec pouze jedinou instituci, a to (ovšem jen formálně, nikoli fakticky) abstraktního „hominem politicum“ — občana. Důsledkem procesu „deideologizace“ bylo narůstání heterogenosti, hromadění nejrůznějších verifikovatelných či operacionalizovatelných postřehů a tvrzení, jejichž syntéza nebyla pro nejbližší dobu programována a jež byla doprovázena živelnými ideologickými invektivami, pře-

vážně proti reálnému socialistickému systému.

Pozitivním výsledkem tohoto procesu byla například ekonomická kategorie vlastnictví, rozpracování kategorie výrobních sil i vztahů a v jisté míře jejich vazeb na společnost a kulturu, zvláště v teorii vědeckotechnické revoluce. Značně negativním výsledkem však byla heterogenost některých vymezení (např. komponent výrobních vztahů) a zvláště abstraktní definice funkce trhu.

Stupeň socializace ekonomiky je všeobecně značný. Byl vysoký v minulosti (viz existenci tříd, vztah politiky a ekonomiky, a konečkonců i existenci a formulování politické ekonomie), jeho integrace do globálních sociálních činností neobyčejně rychle narůstá, aniž však je lineárně změkčována vazba na podstatné sociální a politické hegemonní procesy. Někteří ekonomové se mohou hájit poukazy na netrpělivost, s níž přerušila politika vleklé spory ortodoxních zastánců krajních pozic v ekonomické teorii, tj. spor zastánců trhu a plánu. Tento zásah však musí především přičíst na vrub odbornické omezenosti, která nerespektováním základních sociopolitických dimenzí deformovala samotný ekonomický systém a přímo vyprovokovala ostrý politický zásah.

*

O Marxovi a Leninovi je možno a také nutno říci, že jsou rozhodujícími spoluvůdci *moderní politické teorie*. Často se všeobecně hovoří o tzv. zpragmatictění dělnické a komunistické politiky po Leninově smrti, dokonce spojovaném s růstem významu byrokratických prvků. Úspěchy komunistického a dělnického hnutí usvědčují tuto výtku ze silného přehánění. Je však zřejmé, že chyběla relativně autonomizovaná vědní disciplína, jež by syntetizovala úsilí odborníků, věnujících se profesionálně výzkumu, analýze, explanaci atd. politických vztahů, procesů, výtvorů (institucí), tj. systému.

Zde skutečně kvetla ideologicko-politicky motivovaná *vulgární* redukce politické sféry na některé významnější vazby, jež byly představovány schematicky a nutily také ke schematické politice, provokující revizi a čilé revizionistické manévrování. Politická aféra byla redukována na moc a stát, na ekonomiku a třídní strukturu. Výsled-

kem kontrastní reakce na tuto situaci bylo zformalizování politologické analýzy, vedoucí až k politicky krajně naivním, abstraktním a všeobecným humanistickým proklamacím, které se inspirovaly desociologizací a depolitizací.

Také zde je základní příčinou nedostatků malá politologická odbornost. Značné škody způsobovala nikoli existence politologie, ale právě její neexistence. Neodbornost a naivita vedla k prosazování, mírně řečeno, extenzivních forem řešení rozhodujících problémů politickými prostředky:

V *ekonomice* k pokusu vyrovnat škody romantickorevoluční, subjektivistické integrace společnosti (tj. objektivně byrokratických deformací) zopakováním celého vývoje od liberálního přes monopolní ke „kritickému“ stadiu, pro něj jsou typické určité limity monopolismu (aby nedošlo k nedorozumění: tyto limity jsou ve velké míře i dílem socialismu a revolučního hnutí).

V *politickém systému* se navrhoval obdobný vývoj. Pro oba postupy byla typická abstraktnost, neodborné pojetí ekonomického a politického systému, nedotaženost teoretické analýzy, přičemž se tyto abstraktní podoby naivně a prostoduše (z politických hledisek) přenášely do praxe a objektivně vytvářely stav živelného, nepřipravovaného a nedomyšleného společenského experimentu.

V *normální situaci* by si nikdy společenský vědec nedovolil tak mizerně připravit skupinový, či jakýkoli dílčí experiment. V minulých letech se zdálo, že někteří vědci ztratili soudnost. Ve skutečnosti ovšem byla ztráta soudnosti přímým důsledkem dezintegrace jejich základního hodnotícího východiska.

Pravda, celá záležitost má svůj rub. Politická řešení nelze odkládat. Politika se od vědy liší i trvalým časovým stresem, protože vědomá pasivita či vyčkávání provokují živelné, často dalekosáhlé politické přesuny. Řešení je pouze v optimální vzájemné toleranci vědy, zejména politické (jejíž rozvoj je nutné maximálně zefektivnit) a politiky. Vědci si musejí být vědomi rizik naivní politické aktivity, politici naopak udělat vše pro rozvoj objektivního zkoumání politiky. Obě skupiny se musí i vzájemně doplňovat — v případě vědců organickým zřetelem k politické dimenzi jejich sociálně výzkumné činnosti. Tento

zřetel bude účinně podpořen samostatnou aktivitou a odpovědností politologů.

*

Redukce *dějín* na dějiny vlivu schematicky pochopeného výrobního způsobu a ekonomisticky pochopeného vztahu ke společnosti, pouze na dějiny třídních bojů, pouze na dějiny vybraných hnutí a politických institucí vedla k dvojí reakci: k eklektickému změkčení podstatných vazeb a k vulgární objektivizaci, tj. k formální negaci základních hodnotových konstant současnosti při hodnocení dějin, ve prospěch těch akcentů, které byly subjektivně označeny za moderní.

Jevová podoba byla mnohdy znovu hodnocena výše, než podstatné procesy, revoluční hnutí níže, než abstraktně zvažované kulturní hodnoty. Také zde získala prostor desociologizace, apolitičnost, deideologizace. Objevila se dokonce snaha likvidovat význam historie vůbec.

Tato orientace prakticky inspirovala takové přehodnocení dějin, které vedlo až ke „zdrojům“, přičemž tyto zdroje byly nalézány stále hlouběji v minulosti, ve stále abstraktnějších podobách kulturních a filosofických orientací.

Náročnost hledání reálného specifika sociologických, politologických, antropologických a jiných přístupů vedla zúčastněné k „linnéovské“ chybě, tj. strukturalaci staticky pojatých fenoménů. Rozhodující subjekt dějinného pohybu se ztrácel ze zřetele. Na druhé straně se však zvýšily nároky, jež byly i dílčím způsobem naplněny. Integrace lidstva a růst temporality integrují totiž ve stále vyšší míře i minulé dějiny lidstva, které budou stále více vstupovat do aktivní spolupráce současnosti a budoucnosti. Odtud vyplývají značné nároky na růst odbornosti v historických disciplínách.

*

Pro mnohé vědecké pracovníky se stala problematickou existence *vědeckého socialismu* či *komunismu*. Pravda, není tu vlastně rozpor? Nenahrazují sociologie, politologie a další moderní vědní disciplíny koneckonců tuto třetí součást marxismu-leninismu?

Vědní oblast, o níž jsme pojednávali, prošla procesem restrukturalace, na jehož žádoucí podobu jsme poukazovali. Zůstává však i jednotnou oblastí, systémem,

jehož problémy je nutno posuzovat vcelku, dialekticky komplexně, s respektem k základní hierarchii rovin zkoumání.

Analýza rozhodujícího dějinného, aktuálního a perspektivního subjektu sociálního pohybu musí zůstat *ve středu* zájmu marxistů. Ani z hlediska formálně vědeckometodologického není námitek: existuje např. bezpočet precedentů v tzv. hraničních oborech. Je nutno rekonstruovat a rozvinout specifický vědní obor, „hraniční“ disciplínu mezi sociologií a politologií, která by se zabývala historickým a aktuálním posláním dělnické třídy a dialekticky pochopenou komplexací sociálních a lidských aktivit.

Jaké jsou praktické souvislosti a důsledky vzniku a pěstování takového oboru?

Je nesporné, že existuje značná potřeba integrující vědecké činnosti, jež by mohla být využita v tvorbě globální světové i lokální strategie a taktiky dělnického a komunistického hnutí na straně jedné, k pěstování komplexní sociální představy, sdružující nejpodstatnější sociální a politické elementy ve výchově a vzdělávání na straně druhé. Vědecký komunismus představuje *nejkonkrétnější sociální disciplínu* v moderní společenské vědě.

Závěr

Pluralitní dezinterpretace marxismu-leninismu se projevuje ve faktickém *snižení nároků* na úroveň odbornosti v jednotlivých vědních oborech a filosofii. Nejprizmatičněji se tato nižší efektivita, v některých případech i stagnace a regres, projevuje v určité bezstarostnosti pokud jde o „integrační“ procesy v současné vědě, v jednostranné preferenci autonomizačních procesů, v preferenci rozpadu struktur a v živelné povaze tvorby struktur modifikovaných, „moderních“. Plodem této metodologické laxnosti je revizionismus ve vědě, snížená schopnost kritického odstupu od přitažlivých tendencí vývoje světové vědy, mnohdy postižené apologetikou buržoazní společnosti. Ve vědě se v důsledku toho projevuje deideologizace, desociologizace, tj. určitý vliv renezance osvícenského racionalismu, modifikovaného ovšem soudobou zkušeností, zejména teorií elit a davu, „zkušenostmi“ z výstavby socialismu atd.

Vzájemný vztah sociologie, politologie a

vědeckého komunismu je chápán značně povrchně, existují stále ještě pansociologické tendence a mylné interpretace povahy sociálního konkrétna (eklekticismus).

Současný vývoj vědy znovu vyzdvihl význam základních marxistických východisek. Neexistuje žádný skutečný protiklad mezi současnou vědou a „ideologizujícím se“ marxismem-leninismem. Existuje však podstatný rozdíl mezi autentickým marxismem-leninismem a některými dogmatickými a revizionistickými interpretacemi, jež se opírají o metodu vulgární redukce a ideologii pluralismu. Marxismus-leninismus zůstává jádrem současné vědy o společnosti a filosofie, jeho autorita dnes daleko přesahuje hranice socialistických zemí a hnutí.

II. Pluralismus a politický systém

O struktuře a funkcích, o povaze vnitřní rozpornosti, dynamice a povaze vnějších (sociálně třídních, vědeckotechnických, interpolitických) souvislostí, spoludeterminujících politický systém, existuje široká škála představ. Je to škála, počínající představami, které formálně proklamují definitivní vyřešení politických problémů a které jsou základem abstraktní interpretace ideje všelidového státu (N. S. Chruščov v r. 1959), a končící představami, podle nichž záruky nezbytné „modernizace“ jsou v „širokém autonomním prostoru pro činnost všech společenských sil“, které nejsou diferencovány podle racionální hodnotové škály a mají své limity stanoveny „výhradně platným právním řádem“ (F. Šamalík 1968).¹

Desetiletá vdálenost, která leží mezi těmito dvěma tezemi, je významná pro historika. V teoretické analýze však obě teze ilustrují rub a líc téhož abstraktního postoje, jenž v praxi nutí k dobrodružným politickým akcím. V obou případech je mezi „teoretickou formulí“ a praktickou politikou nejen fakticky (objektivně), ale i zcela vědomě trpěný a prohlubovaný rozpor. V obou případech, v důsledku mylného teoretického a praktického politického postupu, vede snaha řešit závažné politické problémy k reprodukci nesocialistických politických prvků, a v konečných důsledcích k reprodukci a prohlubování krizových jevů. V obou případech

¹ František Šamalík, *Práce*, 28. 4. 1968.

praktická politika strádá nedostatkem koncepčních teoretickopolitických řešení a sklouzává proto nutně k subjektivismu.

Socialismus může prokázat svou historickou nadřazenost a obstát v konfliktu se starou společností potud, pokud ji reálně překoná v rozhodující sféře lidských činností, tj. produktivitou práce, ale také dokonalejší politickou organizací, institucemi, životem, rozsahem a povahou participace i kvalitou (efektivitou) vládnutí, tj. *dokonalejším politickým systémem*.

Cílevědomé zdokonalování politického systému ovšem předpokládá jeho důkladnou, tj. vědeckou, dialektickomaterialistickou interpretaci. Jedním z hlavních problémů je problém pluralitního a monistického pojetí politického systému, překonání monolitního a totalitního pojetí obecného blaha na jedné straně a atomismu naivního pojetí svobody sociálních a politických útvarů na straně druhé. V jistém smyslu jde o postupné sblížení a organickou syntézu francouzské (Rousseau) a anglické (Locke) školy politického myšlení, o rozvinutí marxisticko-leninského zápasu o novou socialistickou demokracii.

Tato demokracie vychází ze dvou postulátů: za prvé, z postulátu suverenity částí, složek, útvarů, komponent, za druhé (a to zejména), z postulátu objektivního systémového zařazení těchto částí, jejich podřízení systému, jejich rozvoje jako částí systému, *diferenciace z hlediska významu pro existenci a rozvoj systému*. V každém, tj. i v socialistickém systému, existují *hegemonní sociální a politické struktury, instituce, procesy*.

Politika je nástrojem k prosazování suverenity sociálních a politických subjektů, ale současně, a zejména (na to abstraktní liberalismus „pozapomněl“) nástrojem k prosazování „obecné“ vůle, v zájmu společnosti jako celku, systémových ukazatelů na úkor komponentních atd. V politice jde o vytváření a prosazování obecné vůle prostřednictvím cílevědomého respektování všech reálných dimenzí politického a společenského systému (pestré variety struktur, funkcí, institucí, procesů atd.), ovšem s cílem *optimalizovat i urychlit* rozvoj společnosti a přispívat k růstu harmonického rozvoje každého člověka. Konkrétnost a tedy efektivnost socialistické politiky, již překonává v podstatě apologetickou a agresivní politiku kapitalistickou (imperialis-

tickou), je zaručována právě schopností respektovat *reálné sociální a politické struktury* socialistické společnosti a světového prostředí, tj. konečkonců struktury ekonomické, sociálně třídní, exekutivní (instituce vládnutí).

Proti vulgární redukci, eklektičnosti, sociologismu, formalizaci, konsensuálně statické představě, monolitismu i pluralismu, liberalismu, aristokratismu i anarchismu, klademe důraz za prvé na *dialektické pojetí multidimenzionality* politického systému (hegemonní sociální a politické struktury a procesy), za druhé na *objektivně monistickou podobu* politického systému. Jen tento přístup, podle našeho mínění, umožňuje jednak dialekticky vyřešit problematiku „pole“ a prostředí politického systému, diskutovanou v západní politologii (relativní autonomie politického systému, vyplývající z jeho specifiky), jednak řešit problematiku tohoto specifika, jako základního rozporu („jádra“).

Tento přístup nevylučuje, naopak předpokládá přijetí těchto hypotéz:

1. o rostoucím významu *přímé politické participace* a růstu úlohy společenských a společenskopolitických skupin (nátlakových a převodních skupin) *při současném optimálním využívání specifických a legalizovaných* (v právním i sociologickém smyslu) *politických institucí*; odmítáme však romantickou a naivní představu o aktuálnosti a možnostech propagandistického „zavedení“ liberalisticky pojaté „občanské společnosti“, o samospasitelnosti samosprávních institucí, jež mohou ihned a v masovém měřítku nahradit specifické instituce tzv. „všeobecného“ politického zastoupení atd.;

2. o rostoucím významu *participace kvalifikované práce*, tj. jádra dělnické třídy a o rostoucím významu vztahu produktů intelektuální a fyzické práce k jejich nositelům a institucím; odmítáme však osvícensko-racionalistický omyl, zaměňující třídně skupinovou analýzu za abstraktní sociálně stratiifikační rozbor a stavící idealisticky Rozum proti zákonitostem sociálně třídní a vůbec skupinové struktury, tj. odmítáme „nahrazování“ materialisticko-dialekticky zdůvodněné hegemonie dělnické třídy hegemonií rozumu jako takového; zdůrazňujeme, že odmítáme pouze nesciologické a případně apolitické pojetí úlohy rozumu;

3. o prohlubování specifičnosti socialistické politiky, spočívající ve stále dokonalším plnění úkolu rozvinutí základních socialistických charakteristik společnosti (od ekonomiky po kulturu) i každého individua, tj. v dokonalším a harmoničtějším rozvoji jeho sociální aktivity (zahrnující pochopitelně iniciativu, svobodnou tvorbu i podřízenost v dialektické jednotě).

Naše studie může v jisté míře přispět k hlubšímu metodickému propracování předpokladů komplexní verifikace těchto hypotéz, neklade si za cíl bezprostředně ověřovat jejich reálnou platnost. Tento úkol by mohl být splněn pouze pomocí dokonale připraveného empirického výzkumu a na základě dalších náročných teoretických analýz. Klademe si cíl daleko užší, tj. přispět ke kritické analýze konceptních možností a praktickopolitického dosahu, tzv. „pluralistické koncepce modernizace“ československého politického systému.

*

Marxisticko-leninské pojetí politiky se vyvíjelo ve zhruba třech etapách.

V *prvé, klasické etapě*, byly odvozeny základní charakteristiky politiky na základě dialektiky vnitřní a vnější podstatné (zákonitě) souvislosti a naznačen její smysl, spočívající v seberealizaci rozvíjejícího se lidského jedince tak, že: 1. byla relativně autonomizována politická sféra a určena její kauzální závislost na sociálním, zvláště ekonomickém prostředí (základna — nadstavba), 2. byla postižena vnitřní hierarchie politických jevů a za vrcholný označena instituce státu, 3. byla zdůrazněna úzká závislost dominantní politické instituce a třídní struktury, vedoucí k prohlubovanému odcizení a třídním konfliktům v politickém životě, 4. byl naznačen zrod a kvalitativně odlišné vývojové typy politiky, 5. byly charakterizovány cesty překonání kapitalistické podoby politického systému komunistickou samosprávou. Charakteristiku politiky jako vnucování společenského („veřejného“) zájmu, či vůle, prostřednictvím různých prvků politického systému (při nejmen-

ším: teorii dělbý státní moci i s její empirickou kritikou, tj. rozvinutím teorie specifických politických a nátlakových skupin, analýzu hnutí politicky orientovaných mas atd.), s tím, aby bylo dosaženo účelného (z hlediska dané historické epochy i okamžiku) a optimálního celospolečenského pohybu, Marx a Lenin *oprávněně kritizovali* jako abstraktní a vulgárně politicky služebnou (třídně apologetickou), a současně politiku konkretizovali. Chápali ji především jako boj tříd o státní moc a o vliv na ni a na řízení celospolečenských (veřejných) záležitostí prostřednictvím státu jako veřejné moci a současně nástroje, jímž prosazuje svou vůli především hospodářsky nejsilnější třída, a to zvláště bojem, avšak i pomocí dohod atd.

V *druhé, poklasické fázi*, se postupně z části marxistické vědy a politiky vytratilo vědomí o komplexní výchozí souvislosti a dialekticky „redukční“ povaze klasického vymezení vzhledem ke konkrétní sociální a politické struktuře, takže se počalo operovat prázdnými abstrakcemi,² jejichž původ a konkrétní obsah nebyl uspokojivě analyzován. Tak vznikaly poučky a zjednodušující teze, že politika je třídním bojem, koncentrovanou ekonomikou, scholastické spory o primárnosti či odvozenosti politické sféry se závěry, které si činily nároky na univerzální platnost.

K vulgarizující redukci³ docházelo nejen ve vztahu „základny“ a „nadstavby“, kdy bylo pragmaticky reagováno na speciální potřeby konkrétních historických situací subjektivistickým přeháněním vlivu ekonomiky (ekonomismus) či politiky (politický avanturismus, „politika rozhoduje vše“), ale také ve vztahu tříd a politiky. Třída byla jak ve své roli vůči společnosti a sociální struktuře v užším slova smyslu, tak sama o sobě interpretována často jako metafyzická, nikoli dialektická kategorie. Sociální souvislost byla často redukována na třídní; ve vztahu k politice byla často jednostranně akcentována její sociálně determinující funkce, aniž byla vždy zkoumána všestranněji determinace tříd politickým systémem (díky vulgární redukci politických fenoménů na instituce a procesy

² Tento akcent byl spjat s jednostranným zdůrazněním makroanalýzy, globální struktury, s redukcí rovin, s prázdnotou homogenizací, která nebyla schopna pochopit a analyzovat neustále se proměňující a složitě diferencované celky, s povrchním, normativně direktivním pojetím hegemonie. Část autorů označuje tento přístup terminem ab-

straktní globalismus, jiní terminem prázdný celek (Bíblíč, viz pozn. 50; K. Kosík, *Dialektika konkrétního*, Praha 1965).

³ Metafyzická redukce chápe redukované jako dále nestrukturovanou a historicky nehybnou entitu, nechápe však dialektickou povahu rovin podstatnosti.

spjaté s dělnickým hnutím, při čemž byly někdy další, a tím koneckonců i dělnické instituce interpretovány všeobecně, abstraktně). Ve vulgárním (dogmatickém) pojetí byly problémy řízení redukovány na řízení zaměřené k vyvolání efektů ve výrobě, ekonomice, v třídní struktuře a dynamice, přičemž další sféry (objektivně ovšem méně významné) byly více méně opomíjeny a nebyly rozvíjeny dialektické vazby na další oblasti (např. vztah ekonomiky a psychiky aj.). Subjekt řízení (jeho struktura i aktivita) byl vulgárně spojován pouze se sociálně třídními zdroji a účinky řízení. (S tím souvisí jednostranná personalizace anonymizovaných a globalizovaných subjektů — buržoazie vládne, buržoazie potlačuje, je úskočná atd.) Problematika relativní autonomie byrokracie a jejích možných dehumanizačních i antisociálních a antipolitických účinků (působí totiž rozporně) zůstávala po určitou dobu stranou pozornosti.

Konečně nebyla vždy konkrétně analyzována relativně autonomní sféra politiky. Některým se zdálo být tento problém optimálně řešen pouhým „klasickým“ poukazem na třídní obsah kategorie politiky a instituce stát. Ve skutečnosti instituce stát vulgárně redukována na svou třídní podstatu nebyla konkrétně zkoumána z hlediska svých vazeb na jiné politické instituce, nebyla zevrubněji analyzována jako relativně autonomní instituce vůči politické sféře (např. dialektika celospolečenských a třídních funkcí, hlubší analýza struktury státního systému).

V. I. Lenin významně přispěl k teoretickému i praktickopolitickému konstituování politické instituce proletářská strana s její vnitřní rozporností, možnostmi a odpovědností subjektu v kontextu reálného politického a sociálního systému. Ve vulgarizující interpretaci však byla tato politická instituce mnohdy stavěna proti jiným politickým institucím, např. proti politickým funkcím státu a politickým funkcím tzv. masových organizací, usilovala „převzít“ jejich sféru působnosti (aniž ji reálně byla schopna nahradit) tím, že je přeměnila v pouhé „převodní páky“. Vertikální vazby, jež se vytvořily v konkrétních společenských a politických procesech, byly chápány jako provždy fixované, s optimální strukturou, vždy jednoznačně působící původním (nyní již

historickým) směrem. Nebyl kladen dostatečný důraz na trvalý rozvoj vnitřní struktury této politické instituce vzhledem k měnící se roli v politickém a společenském systému; z jisté historické situace vzniklé normy a vzory jednání a vztahů byly chápány jako provždy optimální.

Marxismus položil seriózní vědecké základy výzkumu problému institucí, organizací a jejich funkcí vůči společnosti a jejím specifickým sférám, tj. řízení. Umožnil i vědeckou analýzu nositelů těchto specifických fenoménů, tj. byrokracie (sociologické pojetí).

Při schematickém pojetí hegemonních, integračních, podstatných a zákonitých procesů docházelo pak k celkovému zastraktnění politiky, a tím ke snižování její efektivity vzhledem k cílům, jež proletářské hnutí sleduje. Taktické zřetele dominovaly nad strategickými, dílčí zájmy nad základními, což způsobovalo i občasnou neorganickou dominanci parciálního zájmu určitých skupin a institucí nad skutečným zájmem hnutí. Hnutí naopak dosahovalo úspěchů vždy v takových případech, kdy bylo schopno maximálně konkretizovat analýzu předpokladů a povahy akce.

Poukazujeme-li na škody, vyvolané a vyvolávané vulgární redukcí (dogmatismem), ignorující celostní a historické závislosti, uvědomujeme si současně značné nebezpečí, které vyplývá z ustrnutí v povrchní „fenomenologii“, z eklektického pojetí fenoménů i podstat, z ustrnutí na úrovni (v konečných důsledcích pak falešné) abstrakce.

Abstraktní dogmatismus, spjatý s abstraktním globalismem, nemůže být léčen abstraktním uplatňováním hlediska komplexnosti. Máme sice právo takticky zdůraznit proti dogmaticky interpretovaným „podstatám“ živou, celistvou podobu reálných procesů, ale musíme přitom respektovat všechny podstatné dialektické souvislosti, jež koneckonců umožní konkrétní reprodukci aktuálních podstatných procesů (zákonitostí).

Jde tedy o dynamicky pojatou komplexnost vnitřně rozporných společenských procesů, které jsou spjaty se stabilizovanými a neustále vnitřními konflikty narušovanými celostními systémy, které jsou utvářeny (rozporně) prostředím, toto prostředí rozporně ovlivňují a současně se

v konfliktních procesech samy utvářejí. V těchto systémech existují hierarchické vazby prvků (struktur) s dominující podstatnou rozpornou souvislostí (základním rozporem, zákonitostí), jež se díky relativní „otevřenosti“ systémů a univerzální (ovšem diferencované) souvislosti všech komponent společnosti a jejího prostředí trvale, nerovnoměrně, v kvalitativních skocích, proměňují. Určitá soustava zákonitostí je tedy vždy spjata s kvalitativně určitým systémem.

Nelze bez vážných škod (revizionistického, antimarxistického, oportunistického rázu) přehlížet jednotu principů a zákonitostí dialektické metody a zejména kvalitativní určitost systémů, což platí jednoznačně také pro komponenty politických systémů a současné základní politické typy systému (kapitalismu a socialismu) vcelku. Jedním z hlavních důsledků takového postupu jsou naivní komparace aktuální i historické.

Dnes je již zřejmé, že je sice třeba položit mimořádný důraz na dialektickou analýzu politického systému vcelku, zejména na analýzu tzv. černé skříňky, tj. vnitřních, zvláště nejpodstatnějších komponent a souvislostí (dynamickorozporné povahy), ale že přitom nelze beztretně sklouzávat k politologickému formalismu, tj. k podceňování podstatné souvislosti politického systému a sociálního „prostředí“ (zejména jeho ekonomického a třídního jádra), a tím k *nutně abstraktní interpretaci samotných politických jevů a zákonitostí*.

I když jde o proces neobyčejně náročný, vzhledem ke stupni rozvoje politologie, jejich specifických hypotéz, teorií a zejména metodologie, jež umožňuje (i subjektivně pochopitelně preferuje) zejména abstraktní, víceméně přesné i přibližné explanace, je nutné od *samotného počátku* cílevědomě usilovat o postihování duchovně konkrétní reprodukce současných dvou základních typů politického systému, kapitalismu a socialismu.

I když cesta přes nutně dílčí i hrubý ráz abstrakce je přirozenou cestou rozvíjení vědeckého obrazu systému, nelze tím omlouvat metodologickou laxnost a bezstarostnost, tím spíše, jde-li o politicky a sociálně tak závažnou oblast zkoumání, jako je systém politický. Přes zdůraznění relativní autonomie postupů politologie a politiky nelze zanedbat trvalý a rozsáhlý

styk obou oblastí, který nedovoluje oslabit nároky na vědeckou preciznost ani na okamžik.

Při konkrétním řešení těchto úkolů se dosud setkáváme s málo koncepčním pojetím úkolu. Spočívá i nadále zejména v tom, že se pomoc hledá především v disciplínách, které jsou úkolu nejbližší, ale které jej nemohou beze zbytku převzít, což si ne vždycky zájemci o výzkum politiky plně uvědomují. Setkáváme se zejména s historizujícím, filosofujícím, sociologizujícím, státoprávním (veřejnoprávním, ústavoprávním), a jiným pojetím, výkladem z hlediska teorie systémů atd. V konkrétních přístupech se objevuje nejrůznější směs zmíněných pojetí.

Aby bylo možno postoupit kupředu, je třeba vyjasňovat specifikum politického systému v úzké souvislosti se specifikací vědní oblasti, která bude tuto sféru obrážet a zprostředkovat k této sféře přístup.

Pokusy konstituovat politologický obraz politického systému mají v jistém smyslu jednostrannou podobu, díky málo promyšlenému, metodologicky laxnímu a takticky neuváženému postupu.

Objektivní potřeba vyžaduje přístup z „jádra“ problematiky. Co je však tímto základem problému se v závislosti na specifické přípravě k úkolu chápe velmi odlišně.

V souladu s marxisticko-leninskou „sociologickou“ tradicí začínají často tyto pokusy zkoumáním prostředí. Co je však prostředím politického systému, je třeba stanovit v úzké souvislosti s dalšími dimenzemi politického systému, tj. s jeho komponentností, strukturou a dynamikou. Jestliže se tato vazba nerespektuje, nedisferencuje se (nekonkretizuje) ani politický systém, ani důležité a rozhodující vazby s prostředím a specifika tzv. „výstupů“ (např. ekonomické politiky). Jestliže se tato vazba nerespektuje, chápe se prostředí mechanicky jako prostor zevně (v látkovém, fyzikálním smyslu) obklopující (podobně kompaktní) celek politiky. Úkol se pak chápe formálně jako potřeba přehledu o stavu ekonomiky, sociální struktury a vnějších politických podmínkách fungování.

Jiná pojetí vyzdvihují některé politické instituce (stranu, stát), a to buď zcela záměrně, z přesvědčení o jejich strategickém či taktickém (aktuálně zvláště význam-

ném) poslání, či v jisté míře i spontánně, díky specifické odborné (filosofické, právní atd.) přípravě.

Také v těchto pojetích chybí konkrétnější explance komplexních dialektických vazeb zmíněných politických institucí.

V části úvah o politickém systému se vyzdvihují, obdobně jako ve světové politologii, některé aspekty celkové politické struktury, zejména struktura mocenská. Sociokulturní jevy, lidská jednání, postoje, přístupy, mezilidské vztahy, procesy, skupiny, instituce, hnutí, vývoj, změny, atd., se mění v politické, jestliže (podle tohoto pojetí) jsou spjaty s pojmem moci (autority), jestliže jsou tedy začleněny, chápány a využívány jako prostředky k prezentaci zájmů, zastoupení, uspořádávání, sankcím (viz Almondovy funkce), s cílem vytváření přestrukturalizace, sdílení moci jako samoučelu i jako prostředku k plnění skupinového i celospolečenského poslání. Má tedy jít o individuální i kolektivní (skupinová) jednání, jež jsou proniknuta mocensky, o mocenská jednání.

Nejde však přece o jakékoli mocenské sociokulturní jevy. Někdy se toto vymezení zužuje poukazem na to, že jde o sociokulturní jevy moci a panství, které se vztahují ke státu jako politické instituci. Zdá se pak, že politické jevy (útvary, vztahy, procesy) jsou všechny takové jevy, které jsou víceméně spjaty se státem (někteří přesněji dodávají: s jeho politickou funkcí). Nejedná se však i v tomto případě o pozůstatky vulgarizující redukce, která sice právem vyzdvihuje stát jako nejdůležitější politickou instituci (přičemž často spontánně a neprávem stát začleňuje jako celek do politického systému), ale současně jím zastíňuje všechny další politické instituce, organizace a polohy politického systému?

Úzké (abstraktní) je také vymezení, že politika je společenská činnost vztahující se k institucionalizované společenské moci (faktorům moci), která ji využívá k regulaci celospolečenského pohybu. Z těchto vymezení se vytráčí konkrétně sociální analýza subjektu společenské činnosti, skupinového profilu společenské moci a operuje se řízením redukovaným na celospolečenské řízení (politika jako regulativ regulativů).

Tato abstraktní sociologická orientace má u nás silnou (comtovsko-osvěcenskou) tradici, jež byla v minulých letech úspěšně ožívována.⁴

Zmatená politická publicistika v roce 1968 se ostatně neinspirovala (např. M. Jodl) Fischerovou teoretickou pozicí vcelku, ale tím, co vyhovovalo apriorním hodnotovým orientacím. Přijala jeho racionalisticko-osvěcenský utopismus, avšak obešla jeho nejzávažnější ideu, tj. nutnost pochopit svobodu jako možnost pokusit se o různá řešení směrem „nejčistší optimální možnosti“.⁵ Tato idea byla přímo postavena proti ideji, která nestanoví žádný konkrétní program, ale pouhé podmínky, za nichž společnost může rozhodovat o každém možném vládním programu. Fischer považoval takovou (pluralitní) ideu za jeden z doprovodných zjevů krize demokracie.

Mnozí publicisté se v roce 1968 a 1969 přiklonili k pragmatické ideji pluralismu politických institucí a organizací, k ideji, zdůrazňující jako záruky demokracie spíše formální pravidla (např. v právu), než konkrétní představu reálného a současně relativně optimálního politického řádu. Jejich orientace vznikala z kontrastní reakce na deformovanou podobu politického systému, na přežívající monolitismus. Dospívala však objektivně k reálné protidemokratickým snahám, eliminujícím reálné so-

⁴ Shodou okolností dožrálo v r. 1968 kulaté výročí, uplynulo totiž 35 let od vydání knihy J. L. Fischera, *Krize demokracie*, v níž se snoubí strukturálně funkcionální a comtovsko-osvěcenský postoj. Kniha byla reakcí na tehdejší krizi politického systému, na fakt, že valem mizela „přichylnost ke demokracii“ a to právě u vrstev, u nichž považoval Fischer tento jev za zvláště varovný, tj. u inteligence a zejména u inteligence mladé. Jestliže totiž, podle jeho názoru, zachvátí podstatné stránky sociálního dění dissensus, pak o vytvoření nové názorové syntézy (kulturního prototypu) se musí nutně postarat ta nepočetná součást kulturní elity, jejíž tvorba vrcholí ve filosofické syntéze. Podmínkou ovšem je, aby vstřebala všechny dobové determinující síly, aby je „semkla“, „zbavující se spolu jejich nezfetelnosti jednoznačným tvarem“ (*Krize demokracie*, 1933, díl I., s. 21.). Dálo se však kdy inteligenci jako takové dosahovat takové úplnosti a všestrannosti i hloubky poznání?

J. L. Fischer o tom pochybuje a nalézá typicky osvěcenské východisko ve své sociální utopii.

Neexistence obecně uznané (?) názorové syntézy vede k růstu „davových“ hnutí, která reagují neoptimálně, tj. kontrastně a afektivně. Fischer poukazuje na obtížnost dohovoru s představiteli tehdejších politických institucí, včetně marxisticko-leninské strany. Proto se nakonec rozhoduje postavit se mimo dosavadní demokratickou a socialistickou ideologii i praxi za svůj „skladebný program“. V souladu s marxisticko-leninskou koncepcí zdůrazňuje, že „nový řád může vzniknout jen z vůle společnosti, za její co nejspontánnější spoluúčasti, morální i politické podpory“ (II, 233). Domnívá se však, že takový široký pohyb, který obsáhne i sféru politickou, vyvolá právě jeho skladebné pojetí, čímž se rozdrobí dosavadní politická formace a umožní vznik nové, harmonické politické reality.

⁵ Dito, díl I., s. 22.

ciální a politické síly ve prospěch vlastních receptur. Tím se koneckonců tato část publicistů objektivně navracela k osvícensko-intelektuální tradici. V další části stati se budeme věnovat této interpretaci podrobněji.

Poměrně silná je orientace, která absolutizuje akcionální hledisko, hledisko subjektivní, která ztotožňuje politiku a politický systém s řízením. V takovém případě je velice snadné sklouznout k reprodukci jednostranně direktivní, manipulativní koncepce politiky. Řízení je totiž konec konců redukováno na řízení ze strany centrálních institucí.

V této škále se vyskytuje celá řada vulgárně redukčních interpretací, jež jsou vzájemně logicky spjaté. Ryze manipulační hledisko není cizí ani sektářům, ani oportunistům, technokratismu či sociologismu.

Také v této třetí fázi, začínající v šedesátých letech a reagující v té či oné míře na smysluplnost prázdných abstrakcí, s nimiž se dosud pracovalo, se marxisté v hledání dialektiky konkrétního politického systému přechodně rozcházejí do několika skupin orientací, jež představují zřejmě neúplná i extrémní stanoviska. Vzniká značně heterogenní marxistická politologie, inspirující se vývojem socialistických experimentů (systémů), světové vědy, zvláště sociologie i politologie. Protichůdně se klade důraz na dosavadní charakteristiky, na celospolečenský charakter politiky, na novou sociální strukturu, na mocenské, institucionální, řídicí (rozhodovací), systémově vyvážené (konsensuální) a jiné pojetí. Neotřesená zůstává pouze devíza o rozhodujícím významu sociálního prostředí, zvláště ekonomiky, ovšem pouze na abstraktní úrovni, a o rozhodující úloze státu, avšak i tu se objevují abstraktní představy (deetatizace, přecenění významu okamžitého zavedení samospráv, vztah státních funkcí a abstraktně pojaté struktury atd.). Vyhraňují se krajnosti humanisticko-liberálně individualistické a anarchistické, tendence elitistní a scientistně manipulativní. Značné kontraverze existují kolem otázky „odumírání“ politiky (či státu): od zvětšení po subjektivistické pokusy o urychlení procesů.

V žádném z těchto pojetí se nestanoví přesnější „hranice“ politického systému a jeho komponent zejména proto, že se neprovádí specifikace skutečného jádra to-

hoto systému. Teprve jeho vymezením by se mohlo teoreticko-metodologicky účinněji čelit jak možnostem objektivních a subjektivních útoků proti dialektickému monismu, tak neurastenické reakci obranářů ahistoricky pojaté marxistické doktríny na straně jedné, a oportunistickému revizionismu na straně druhé.

Jedním z prvních pokusů o rozvinutou marxistickou interpretaci problematiky politického systému a politiky je práce Najdana Pašiče, který postupně shrnul své přednášky z této oblasti do dvou knih (1962, 1968; v citacích vycházíme z knihy *Třídy a politika* z r. 1968).

Smysl reprodukce Pašičových názorů je v tom, že představují žádoucí směr rozvinutí marxisticko-leninských teoretických úvah o problematice politického systému a politiky, ale současně vhodně ilustrují i typické slabiny tohoto úsilí některých marxistických politologů, tj. určitou závislost na teoretických nemarxistických zdrojích (přes velmi ostré distancování od metod eklekticismu; ovšem ze srovnání s dalšími pokusy, např. Ehrlichovými, vychází Pašičova práce velmi čestně), a zejména stále ještě dosti abstraktní ráz specifikace politického systému a politiky.

Pašič typizuje dvě základní pojetí politického systému, tj. konsensuální a mocenské. Konsensuální pojetí odmítá. Základním nedostatkem takového pojetí je podle jeho názoru za prvé antidialektické *odlučování* prvku souhlasu a konfliktu, jež jsou v realitě zpravidla neoddělitelné, za druhé pouhý popis moci, neobjasňující její společenskou (ovšem také politickou MF) podstatu, a tím výrazný prvek apologetiky. Jestliže Runciman abstraktně vytyká funkcionalistům přílišné združňování hodnot a norem, Pašič jako marxista kritiku konkretizuje poukazem na třídně sociální souvislosti konsensuální teorie. Přes některé další výhrady (vytyká podobné nedostatky, na nichž se antifunkcionalistická kritika již shodla) se zabývá např. Almondovým pojetím politického systému s jistým respektem. Podle jeho mínění toto pojetí „přesně vymezuje“ onu sféru společenských vztahů, kterou označujeme pojmem politického systému. Je to „sféra vztahů mezi veřejnou mocí a společností, mezi státem a národem“. Nedostatek spatřuje pouze v tom, že se příliš koncentruje na „vnitřní organizační struktury“ (v tom ohledu se

jeho kritika příkře odlišuje od oprávněné kritiky mnohých západních politologů, vytýkajících funkcionalistům nedostatečnou pozornost věnovanou analýze „černé schránky“) a nezabývá se původem a podstatou společenských sil, které nutně určují strukturu tohoto mechanismu, zvláště třídami a třídním bojem. Ve skutečnosti ani Almond, ani někteří další politologové nepřehlíží sociální prostředí politiky, pohybují se však na velmi abstraktní úrovni při jeho explanaci.

I když jednou ze základních Pašičových myšlenek je názor, že marxisté dostatečně nerozpracovali vnitřní mechanismus v „černé skřínce“ politického systému, formuluje některé zajímavé původní závěry pouze na základě analýzy systému a prostředí. I proto zůstává jeho analýza politického systému abstraktní. Pašič definuje politický systém jako „institucionalizovanou podobu a způsob, jímž je určen a regulován vztah veřejné moci a společnosti“. Rozumí jím „na jedné straně systém institucionalizovaných nositelů politické moci v dané společenské jednotce, způsob jejich konstituování, organizace a působení, a na druhé straně souhrn oněch institucí a vztahů, jejichž prostřednictvím se vytvářejí organizované svazky mezi nositeli politické moci a společenskými silami, jejichž jménem tito nositelé vládnou“. S odvoláním na Gramsciho odmítá vulgarizátory marxismu, kteří „podceňovali *relativní samostatnost* nositelů politické funkce a obecné protikladnosti veřejná moc — společnost, která se rodí se samotným zrodem státu“. Podle jeho názoru, „bez ohledu na to, že se bezprostřední působení politických činitelů může vztahovat k rozličným oblastem společenských vztahů a že politické regulování společenských procesů může mít někdy širší a někdy užší hranice, existují v každé třídní společnosti⁶ zvláštní politické subjekty, zvláštní instituce, které jsou nositeli jednotlivých stránek politického procesu“. Je proto možné „i pojmově určovat zvláštní politické oblasti společenských vztahů“.

Z tohoto pojetí, které naznačením relativních hranic politického systému překračuje vulgární sociologismus, odvozuje pak pojem politiky. Zahrnuje „všechny podoby a druhy vědomé společenské aktivity, jimiž se zabezpečuje řešení společenských

protikladů a provádění obecných společenských funkcí spjatých s integrací individualizovaných částí (jednotlivců i skupin) do funkcionálně organizovaného celku globální společnosti, založeného na určité podobě materiální výroby a reprodukce společenského života“.

Vedle politiky působí na toto usměrňování a regulování i další činnosti, např. osvětové výchovná činnost, morální a právní normování. Ani vymezení „působení na druhé společenské činnosti“ není dostatečné. Pašič dodává, že je třeba konkrétně analyzovat subjekty politických činností, zejména *stát, jako nespornou dominantu*, jako „surogát jednoty, kolektivnosti, veřejnou moc nad společností, odcizené vědomí a sílu“. Pašič příkře odmítá eklekticismus pluralismu politických institucí. „Tzv. pluralismus“ (Lasswell, Easton aj.), píše, reagoval na dominanci státu a státovědy tak, že „ve státě hledal pouze jednu z početných organizací, jejichž prostřednictvím společnost řeší určité problémy své existence a uspokojení své určité potřeby“. Tím se však ztratila ze zřetele podstatná odlišnost mezi státem a dalšími politickými a sociálními útvary. Stát totiž nesporně dominuje, neboť má „monopol reprezentace a interpretace obecných společenských zájmů“, „monopol legitimitního donucení, kterým zabezpečuje nadřazenost supremaci své vůle a podřizování všech ostatních svým rozhodnutím“. Eastonova autoritativní alokace hodnot přehlíží snahu tříd, politických stran a skupin zabezpečit si vliv na stát, protože rezignuje na radikální proměny politické moci.

V třídní společnosti představuje politický život složitý komplex interakce (podmiňování jednoty) mezi státem a společností (občanskou společností), „mezi aparátem veřejné moci, který nuceně reguluje společenské vztahy a organizovanými politickými silami společnosti (strana, klika, zájmové skupiny), které usilují o to, postavit tuto veřejnou moc do služeb svých zájmů“.

Za nejpodstatnější *sociální vztah*, určující podstatu politiky, a tím i politické moci, považuje (v souladu s pojetím, které vyzdvihuje dominantní hodnotu lidské pracovní činnosti) „zmnohonásobenou sílu a potence, které vytváří sdružená lidská práce“ (podtrženo MF).

⁶ J. L. Fischer, *Krize demokracie*, díl I., s. 22.

Za kapitalismu prochází lidská práce procesem odcizení vůči svým vlastním výtvorům, včetně politických. Za socialismu má politika mizet ve prospěch správy věci. Tento cíl je zprostředkován rozsahem a efektivitou demokratického působení „společenských sil“ na stát a státní politiku. Znamená to dosáhnout nových podob „skutečné a bezprostřední demokracie“, realizovat odumírání státní moci „postupným přenášením jejích funkcí na rozličné orgány a instituce společenské samosprávy“.

Politika sice odumírá, ale současně „se sféra politického ve společenském životě stále více rozšiřuje“. Rozšiřuje se v tom smyslu, že „stále rozvětvenější mechanismus výrobní a společenské samosprávy vytváří možnost, aby se rozličné společenské zájmy, které vznikají z existujících socialistických výrobních vztahů a společenské struktury, bezprostředně vyjádřily a bezprostředně se podílely na politickém rozhodování, na procesu sladování a spojování užších i širších společenských potřeb a na formování obecné politiky“.

Pašič představuje základní rozpor politického systému, tj. veřejné moci a veřejnosti, přes určité náznaky konkretizace, stále ještě značně abstraktně. Tato abstraktnost je dána nejen obecností úrovně úvahy, ale i schematickým naznačením obou pólů rozporu. Na jednom pólu vystupuje společnost, organizovaná společenská síla (problematický je vůbec pojem „síly“), jež je pak konkretizována poukazem na dominanci sdružené práce. Neanalyzuje se dosah opačného pólu pro strukturu politiky angažovaných a významných politických sil. Přes zdůrazňování relativní *autonomnosti* politické sféry, nevyvozuje se tedy z tohoto požadavku závěr pro charakteristiku tohoto pólu rozporu. Abychom zdůraznili dialektický zpětný vliv povahy veřejné moci na politicky angažované a významné společenské síly, označujeme je pojmem „veřejnost“ (rozpor veřejné moci a veřejnosti). Také druhý pól, tj. veřejnou moc, konkretizuje Pašič schematicky, pouze poukazem na dominantní úlohu státu. Nezabývá se dialektikou struktury veřejné moci a *správy*, dialektikou institucionální roviny a dalších rovin. V podstatě jen naznačena je také dialektika vztahů obou pólů. Výsledkem tohoto abstraktního přístupu pak je, že není dostatečně přesvěd-

čivě ilustrována a vysvětlena problematika kapitalistické a socialistické politiky, zejména problematika jejího odumírání. Pašič poukazuje zejména na odpovědnost a možnosti demokratického působení společenských sil na stát ve prospěch orgánů a institucí společenské samosprávy. Stranou však zůstal problém, který v pokusu o další konkretizaci naznačil, tj. rozhodující problém proměny povahy sdružené lidské práce. Zprostředkování změny povahy pracovních činností je v politické sféře rozhodující, přičemž však nechceme oslabit specifickou odpovědnost samotné politické sféry. O to však jde, aby rozbor základního rozporu politického systému byl natolik konkrétní, aby vyzdvihl nejen politický *dosah* struktur a dynamiky pracovních činností, ale také konkrétní možnosti a odpovědnost politiky za optimalizaci jejích proměn.

Pašič podléhá jistému ideologizování, jestliže tvrdí, že sféra politiky v samosprávných poměrech „není již sférou společenského odcizení, neboť řízení obecných věcí společnosti neprovádějí již zvláštní, společnosti odcizení nositelé“. Bylo by však neseriózní zamlčovat praxi vynucenou racionální kritikou, adresovanou vůči podceňování institucí všeobecného politického zastoupení (strana, stát).

V další (čtvrté) fázi, do níž se teoretické úvahy o politickém systému a politice v současné době dostávají, půjde, podle našeho názoru, o cílevědomou integraci poznatků z nejrůznějších sfér (praxe i vědy), poznatků z vnitřní diskuse mezi marxisty, na základě soustavně rozvíjené politologie, která svým dialektickomaterialistickým zaměřením si vydobude právo být označována jako marxistická a leninská.

*

Relativně autonomní politický systém můžeme analyzovat pomocí nejrůznějších přístupů. Můžeme do něho proniknout např. statickým vyčleněním *politických útvarů* (výtvorů, složek, částí, elementů, prvků, component atd.). V dialektickém pojetí zahrnují tyto útvary všechny podstatné a nejpodstatnější vztahy (dimenze) politického systému, tj. politické skupiny, instituce a organizace, politického člověka, politickou strukturu (např. manipulace stranika vládní institucí, participace odboráře ve stranickém vedení, jakýkoli prvek demokratického či totalitního vztahu atd.),

politický subjekt s jeho diferencovanou aktivitou (vládnutí, volby, tvorba stranických, státních, legislativních a jiných útvarů), politické prostředí, jež podmiňuje politickou aktivitu a spoluformuje politické dimenze a současně je objektem nejrůznějších aktivit toho či onoho politického subjektu, v němž se přeměňuje dialekticky ten či onen politický útvar (výstupní procesy — např. hospodářská, etnická, náboženská politika), politické vědomí (diferencované na živelné, spontánní a vědecké; podle typu politických institucí na stranické, státnické, odborové; podle typu sociálního obsahu na třídní, skupinové, společenské, generační, vesnické atd.; podle vazby na imanentní vlastní rozvoj, např. na ideologii liberální, socialistickou atd.), politickou dynamiku (rozvojové či naopak statické elementy, progresivní vývoj, krize, revoluční či reformní zvrat), povahu systému *vcelku* (typologie systémů).

Každá z těchto uvedených dimenzí politického systému může být za stejných podmínek (v dialektickém pojetí) použita jako specifický vstup do politického systému a politiky *vcelku*. Je ovšem třeba zdůraznit, že se takovou volbou zcela nutně současně vyzdvihují určité prvky politického systému na úkor jiných. Nelze očekávat, že budeme-li přistupovat k politickému systému z hlediska komplexní úvahy o politickém vědomí, získáme přesně stejný obraz jako přístupem orientovaným hlediskem politické antropologie či hlediskem institucí.

Hranici politického systému, jinak a přesněji řečeno, jeho specifikum, se můžeme a musíme snažit zjistit i tím, že budeme uvažovat o vztazích konkrétně historických komponent, které zkoušenost marxistické i nemarxistické politologie až dosud dovoluje za politické označit. Vznikne tak dokonce možnost objevit (pomocí popisných generalizací) řadu nových poloh problematiky pro ty, kdož se vzpamatovávají z vulgárních redukci, velmi inspirativních (např. složité vztahy uvnitř stranických systémů, vztahy nátlakových a převodních skupin a stran, vztahy těchto skupin ke státu, úlohu homo politicus ve vztahu k různým politickým strukturám a opačně).

Někteří funkcionalisté, především však kritikové funkcionalismu a marxisté,

oprávněně konstatují, že toto je jen jedna cesta, navíc spjatá s tautologickými definicemi politické činnosti (Charvát aj.).

Toto prvé přiblížení je třeba doplnit druhým, tj. objasněním kauzální závislosti relativně imanentních „vstupů“ do mnohdimenzionálního systému, odhalením vnitřní podstatné (vertikální hierarchické) souvislosti. Jen tak bude odhaleno specifikum politiky a objasněna závažná otázka, co je politika, tj. jaká je vnitřní povaha akce subjektu, jednajícího v té či oné míře adekvátně objektivnímu politickému systému a jeho nárokům na stav dynamické rovnováhy.

Důležité je uvědomit si za prvé, že relativní *autonomnost* žádné z těchto dimenzí nelze přecenit, že existují v dialektických vzájemných souvislostech, za druhé, že i v každé z těchto dimenzí existuje více méně výrazná hierarchie vazeb, více méně výrazná preference, pokud jde o celkový politický (a sociální) dosah, za třetí, že také ve vzájemném vztahu těchto dimenzí existuje — z dlouhodobého hlediska — určitá jednoznačná hierarchie, vyjadřovaná závěrem o smyslu politické činnosti, tj. úvahou obsahující ve vysoké míře prvek hodnocení, normy.

Z taktického hlediska může ovšem v konkrétně historické situaci ten či onen prvek zaujmout poněkud odlišné postavení, nabýt na závažnosti, nebo dočasně ustoupit do pozadí.

Mezi nejvýraznější politické *útvary* patří politické instituce, zejména stát. Mezi nejvýraznější politické *skupiny* patří *třídy* a jejich schopnost ovlivnit politické instituce, zvláště stát. Mezi nejvýraznější homo politicus patří špičkoví politici, to jest politici v rozhodujících institucích (státníci) či třídách (představitelé hlavních antagonistických tříd).

Rozhodujícím (strukturálním) *vztahem* je vztah mocenský (podmíněný ekonomicky, sociálně, třídně, politicky, duchovně) a institucionální, zvláště mezi institucemi veřejné (zejména státní) moci a správy a masou účastníků politického života, tj. veřejností (nejen sumou subjektů homo politicus, ale i jejich institucí a organizací). Tento vztah může mít povahu víceméně demokratickou či naopak dirigistickou, diktátorskou, pluralitní či monolitní, případně totalitní atd. Jako v kapce vody se

v něm obráží celá tvářnost politického systému. Tento vztah, který má rozpornou povahu, můžeme označit za *základní rozpor* politického systému. Jeho analýza nám objasní charakter politického systému, jeho statické a dynamické vlastnosti, jeho sociální efektivitu, progresivitu, a tedy budoucnost.

Nejzávažnější z politických činností *subjektů* je spjata s naplňováním sociálních a (pouze) zprostředkovaně i politických (svěbytných) funkcí, jejichž naplňování i obsah jsou konkrétně sociálně (i politicky) strukturovány. Konkrétně historicky jde o funkce, vázané zejména na velké sociální skupiny (zvláště třídy), které svou činností progresivně ovlivňují rozvoj ekonomického systému společnosti jako základu celospolečenského progresu. Nejzávažnější z politických činností je činnost *participační* (politika, konstatuje Lenin, začíná tam, kde jsou milióny). Teprve tato činnost naplňuje (je schopna naplnit) reálné sociální obsahy a současně je také smyslem specifické politické angažovanosti. Politika je v tomto smyslu, jako výchova k občanství, uvědomělému stranictví atd. sama sobě cílem, účelem, pěstuje zájem o celospolečenské problémy atd. Dočasně ovšem může vystoupit do popředí (zvláště v období anarchistického rozvratu některých sfér sociálních a politických aktivit) i činnost *vládnutí*, tj. sociálně či politicky hegemonní činnost sociálních či politických subjektů (státu, stran, tříd, byrokratických skupin, „elit“ atd.). V takovém případě, vzhledem k celkovému sociálnímu charakteru efektů (smyslu) této činnosti, hovoříme o třídní diktatuře (buržoazie, proletariátu), o silné vládě, hegemonní straně. Proces participace a vládnutí nelze stavět proti sobě: oba procesy představují jeden z aspektů základního rozporu každého politického systému. Je nutná jejich harmonická souhra.

Ve sféře politického *prostředí* je nejzávažnějším faktorem prostředí *ekonomické* a *třídně skupinové*, svůj význam má ovšem i někdy zcela podceňované prostředí geografické (přeceňované geopolitikou), případně zvláštnosti individuální a skupinové psychiky (psychologie politiky).

Ve sféře politické *dynamiky* jsou nejzávažnějším faktorem procesy optimalizace sociálních a politických funkcí, k jejichž realizaci je mnohdy třeba přímo revoluční

změny politické struktury (institucí, vědomí), tj. politické revoluce.

Ve sféře politického *vědomí* jsou nejzávažnějším faktorem procesy spjaté s rozvojem vědecké syntézy a analýzy, procesy vědecké reflexe politického systému a politiky, jež jsou trvale modifikovány politickou ideologií a jejím prostřednictvím také přenášeny k subjektům politických aktivit (individuálním skupinám, institucím).

Ve sféře politických *systémů* jako celku jsou nejzávažnějším faktorem ty, které jsou v nejpodstatnějších, tj. z hlediska sociální a politické efektivity významných směrech spjaté s progresivními ukazateli. V současné epoše jde o politické systémy socialistické.

Co je tedy tzv. integrativní komponentou (základní podstatnou strukturou vztahů, základním vztahem) v politickém systému? Odpověď by neměla být všeobecná, činí-li si nároky na přesnost. V neprogresivních, neefektivních systémech má tato komponenta přechodně zřejmě jinou povahu než v systémech poměrně efektivních či progresivních (nejen normativně, ale reálně).

Aktuálně klíčovou „integrativní“ komponentou politického systému mohou být různé politické fenomény (např. instituce či struktury vztahů), podle řady hledisek, zejména pak podle hlediska efektivity (pokrokovosti) systému. Bezprostředním cílem progresivní politiky je rozvoj společnosti, dlouhodobějším a hlubším cílem je však *rozvoj každé lidské individuality*. Lze vyjít např. z „demoskopické“ (osobnostní, skupinové, společenské) roviny (vedle ní existují např. roviny hodnotové, kulturní, akční aj.) a v ní vyčlenit člověka politického. Nemůžeme ovšem redukovat veškerou problematiku politického systému na tuto komponentu (na problémy politické antropologie a politické psychologie, případně „behaviorismu“). Rozhodující komponentou, jež zajišťuje reprodukci specificky politického systému z hlediska prostředí (zvláště sociálně ekonomického a v rámci ekonomického prostředí z hlediska technicko-vědeckých aspektů práce) je sdružená lidská práce. Její limity, zvláště sociální, třídní práce, jež má rozhodující vliv, vznáší rozhodující nároky na politické rozhodnutí, a to jako složka komplexní lidské tvorby a sebetvorby, tj. pro-

blematiky člověka jako tvora rozumného.

Ani to ovšem nepostačuje. Základní integrativní komponenta v efektivně fungujícím progresivním systému je dále spoludeterminována (dokonce rozhodujícím způsobem) zevnitř politického systému základním vztahem vnitřním, jehož je současně jádrem, tj. přispívá nejúčinněji k jeho sebedeterminaci a rozvoji (vzhledem k nárokům prostředí, zvláště lidské práce). Tímto obecným a základním politickým vztahem je *vztah veřejné moci a správy (institucí) a veřejnosti*. Místo pracovních činností lidského individua ve vztahu veřejných institucí a veřejnosti je tedy rozhodující; tyto aspekty činností lidského individua jsou integrativní komponentou efektivních a progresivních systémů.

Jádro, základní rozpor politického systému, je nejbezprostředněji spjato s jádrem (zejména) sociálního prostředí, tj. třídním konfliktem, vznikajícím především z konkrétního vykořisťovatelského ekonomického systému.

Tento vztah veřejných institucí a veřejnosti má řadu aspektů významnějších i méně významných. Obsahuje zvláště napětí mezi demokracií a vládou veřejných institucí, centralismem, spontánností a donucováním, participací a manipulací, účastí a řízením. Jde o problematiku, kterou pojem demokracie vystihuje jen zčásti, proto byl v marxismu trvale právem podrobován kritice a „doplňován“ pojmem demokratického centralismu (proti primitivnímu pojetí demokracie) a sociální (třídní) konkretizací. Také touto cestou lze zjistit dílčím způsobem, jaká je povaha základního rozporu. Zjistíme tak rozsah a kvalitu účasti veřejnosti na vlastní správě (správě sebe sama) politické, a jejím prostřednictvím i na správě ekonomické, sociální, kulturní a jiné, tj. na seberegulaci politické účasti, na politickém řízení ostatních sfér, na nátlaku na politický systém ze všech společenských, osobnostních a přírodních determinant (subsystémů, prostředí).

Pokud jde o vztah politických dimenzí navzájem, dominuje tedy nesporně z dlouhodobého hlediska homo politicus, jehož rozvoj je prostředkem, velmi významně kompletujícím snahy o harmonický rozvoj lidské osobnosti, přičemž ovšem je tento vývoj krajně rozporný, vzhledem k so-

ciální funkci třídní struktury a dominantních tříd. V rozvinuté kapitalistické společnosti je vytvářena celá řada zábran realizace humanizačního příspěvku politické činnosti. Tyto zábrany mají povahu, popisovanou v politické sféře např. pomocí pojmu odcizení. Jak známo, kapitalismus zformoval tyto procesy do specifické podoby vykořisťování nezaplacené nadpráce výrobce, redukováného na pouhou pracovní sílu. V takovém systému se veškeré politické aktivity jeví ve zvráceném světle jako ochrana dané hierarchické struktury, zejména kapitalistického vlastnictví výrobních prostředků, privilegií vládnoucích tříd a trvale podřízeného postavení tříd neprivilegovaných. Odcizení politických institucí člověku politickému, způsobované zvráceným vztahem skupinového a celospolečenského zájmu (diktát třídní skupinového zájmu buržoazie), nemá ovšem totální povahu. Nemá tuto povahu ani u privilegovaných tříd, které jsou schopny dílčí vědecké analýzy a postupů, ani u tříd neprivilegovaných, které svým úsilím o překonání tohoto stavu, orientovaným a inspirovaným např. proletářskými politickými institucemi, strukturami, činnostmi, vědomím, procesy, systémy, atd., zmírňují či úplně potlačují procesy odcizování v politické sféře. Úplná negace odcizení je charakteristická pro revoluční proletářskou politiku dělnických institucí.

Za socialismu jsou vytvořeny předpoklady pro novou podobu sociálních efektů politické činnosti, a tím i efektů vůči osobnosti, pro základní změnu zejména ekonomického, ale i jiných sociálních systémů. Z těchto předpokladů vyrůstá i možnost kvalitativně nové úrovně ztotožnění člověka politického s hlavními politickými institucemi, jež trvale znovu vytváří. To znamená, že jsou vytvořeny základní předpoklady pro zformování vztahu vědomého spoluvytváření politických institucí, zahrnujícího i vědomé podřizování, jež umožňuje ve svém celku značně zmírnit, v některých případech i eliminovat proces odcizení. V tomto smyslu politika naplňuje požadavky, které jsou na ni kladeny jako na významného spolutvůrce harmonické osobnosti člověka za socialismu.

V závislosti na stupni úspěšnosti realizace úkolů socialistické výstavby společnosti se daří i více méně úspěšně se vyrovnávat s hlavní funkcí politiky, tj.

politikou humanizační, negativně vyjádřeno, se zmírňováním procesu odcizení politických výtvorů jejich tvůrcům.

Jestliže nejsou sociální funkce socialistického typu zajišťovány uspokojivě, díky menší či nedostatečné efektivitě funkcí politického systému (jeho nejružnějších složek), projevuje se tento stav negativně zpětně v politickém životě reprodukci a prohloubením procesů, jež označujeme jako odcizení.

V optimálním modelu socialismu se počítá s poměrně vysokou sociální efektivitou politiky, s poměrně vysokým humanizačním spoluúčinkem politických aktivit. Negativně vyjádřeno, nevylučuje se zcela proces politického odcizení, ale je omezen na okrajové vrstvy a skupiny či jednotlivce.

V reálných politických systémech socialismu ovšem dochází při realizaci politických funkcí k určitým výkyvům, jež mohou dokonce nabýt povahy politických krizí. V těchto krizích se mohou politické fronty zformovat i tak, že schopnost skutečné, racionální orientace si ponechávají pouze určité části vedoucích sociálních skupin (dělnické třídy a jiných tříd), určití činitelé rozhodujících politických institucí, zatímco větší část těchto skupin může být tzv. „dezorientována“, tj. její vztah k politickým institucím značně ochladne. Někdy i dosti široké vrstvy obyvatelstva ztratí důvěru v tyto instituce, začínají interpretovat jejich úlohu zkresleně, odmítají je vcelku či odmítají alespoň určitou interpretaci jejich úlohy.

Jen konkrétní výzkum může přispět ke zjištění, jaká je nebo má být povaha tohoto základního politického rozporu, má-li politický systém socialismu být v optimální míře pro své členy současně maximálně složitý i průzračný, integrovaný (homogenní) i „dezintegrovaný“ (relativní autonomie subjektů politické činnosti), maximálně organizovaný (byrokratizovaný) a poskytující prostor pro „dezorganizační“ činnost, novou organizační tvorbu, má-li být sám sebou, charakterní, uzavřený a sebevědomý, a současně pružný, otevřený a tolerantní, stabilní i tvárný, citlivý na vnější podněty, trvale se vnitřně rozporným pohybem adaptující, realisticky počítající s dannostmi i optimálně svobodně tvořící a sebeutvářející, tj. má-li být optimální.

Na tento vývoj mohou pozitivně i negativně působit interpolitické souvislosti, tj. vliv jiných politických systémů.

Tento vliv nelze nikdy zcela opomíjet, patří k organickým složkám prostředí politického systému. Žádný systém není z tohoto hlediska plně autonomním, tj. „svobodně“ se rozhodujícím pro politické alternativy. V míře i formě autonomie jsou ovšem důležité rozdíly. Tyto rozdíly jsou konec konců rozhodujícím způsobem podmíněny sociálně ekonomickým typem společnosti. Existuje podstatná příbuznost, shoda mezi politickými systémy kapitalistického typu, případně navazujícími na zvláštní úroveň rozvoje či směsi předkapitalistických a kapitalistických formací (třetí svět). V tomto smyslu je současný svět kvalitativně rozpolcen, zejména podle třídních kritérií.

*

Naše pojetí politického systému je tedy organicky antipluralitní, stejně jako každé pojetí, které usiluje překročit hranici buď neodborného, či abstraktního výkladu. Věnujme se nyní *kritické analýze pluralitní koncepce*.

Jak termín monismus, tak termín pluralismus, jsou užívány v souvislosti s různými systémy. Jejich charakteristiky (definice) jsou dosud značně nerozvinuté.

Mezi vědeckými pracovníky v Sovětském svazu je rozšířeno zejména filosofické pojetí kategorie monismu, zvláště v protikladu k dualismu, který klade důraz na materiální jednotu objektivní reality (na rozdíl od Hegelova absolutního ducha) spjatou s *kvalitativní rozrůzněností* různých druhů pohybu hmoty. Monismus tedy respektuje multiplicitu útvarů přírodních, sociálních i duchovních (případně osobnostních).

V anglosaském pojetí jde spíše o právní, případně zčásti politickou doktrínu, která redukuje ideu celostního systému s organickými systémovými komponentami na význam jednoty moci (unity of authority) ve společenském systému, což zahrnuje jednotnost (uniformitu) práva a svrchované a konečné rozhodování o platnosti práva.

Ve skutečnosti byla v různých aplikacích, jmenovitě v politické, idea monismu vulgárně přeměněna, a to v ideu *monolitnosti*, tj. za prvé, byly absolutizovány vazby od systému k částem, za druhé, sys-

tém byl neúměrně a jednostranně spjat s určitým preferovaným subjektem, což spolu s dalšími okolnostmi zavdávalo podněty ke zlomyslné a povrchní kritice, ke ztotožnění dialektického monismu s filosofií holismu, a zvláště s fašistickou idealizací celku.

Na tyto představy a deformace reaguje (i mezi dosud marxisticky orientovanými vědci) obnovený zájem o pluralitní koncepcce, spjaté s anglosaskou filosofickou tradicí (Locke, Hobbes, pragmatismus), a také s Durkheimem, von Gierkem, případně gildovým socialismem.

Problém optimálních cest formování obecné vůle, nalezení a prosazení společného (politického) zájmu, je trvale řešen v konfliktech rousseauovské obecné vůle skryté v každém občanu (který se jen musí zbavit zátěže sociálního zájmu, aby mohl vstoupit v komunikaci se všemi, přičemž obecná vůle je postihována racionální a osvícenou vědou) a liberálně pluralistického pojetí spontánní participace občanů, kteří nejsou částí systému, nejsou mu podřízeni, i když jsou jeho stavebními kameny. Celek je zkrátka v tomto pojetí především sumou částí.

V pluralitní koncepci jde o pojetí, které vychází z důrazu na relativně autonomní útvary, v nichž existují samostatné struktury pravomoci a rozhodování, vlastní vedoucí vrstvy, subsystémy, které fungují na základě tradice či jsou zrozeny existujícími vyššími celky a na kratší období či trvale se stávají jejich součástí.

Zvláště se zdůrazňuje: 1. relativní autonomie individua, jeho vědomí, rozmanitost sebevyjádření jedince; 2. existence mnoha autonomních, zájmových, nátlakových a jiných (příbuzenských, přátelských, sousedských, socioprofesionálních) skupin; 3. multiplicitní (na rozdíl od centrálně plánované, „monolitní“) společnost, jíž se rozumí taková vyvinutá společnost, kde je výroba (ekonomika) a rozhodování (politika) řízeno značným počtem specializovaných institucí a organizací.

Tyto autonomní útvary jsou současně v mnoha směrech a úrovních vzájemně závislé (kooperují a vzájemně se vyvažují).

Confluent society⁶ prokazuje schopnost těchto svých komponent formovat dominantní soulad mínění a akce, postupovat společným směrem (na rozdíl od společnosti v přechodu, rigidní či statické, dezintegrované, chaotické atd.).

Při aplikaci na politický systém jde o autonomitu a tedy pluralitu, multiplicitu útvarů, spjatých s dělbou společenských mocí a různými subjekty úsilí o prosazování celospolečenské integrace (viz základní rozpor). Žádný z útvarů a jejich stimulatorů (sociálních, skupinově třídních i politických) nemá uzurpovat veškerou společenskou moc (je to také nemožné: jde tedy o rozhodující moc). Idea plurality zahrnuje formálně soutěžení mocí (countervailing powers). Celkový zájem má vznikat z „rovnováhy“ (balance) dílčích zájmů. Formálním (normativním) smyslem pluralismu je tedy racionalizace kolektivního dohadování (bargaining-smlouvání). Prostředkem tvorby politické vůle se má stát konkurence, reálnými cíli mají být kompromisy, tj. nestálý konsensus, rovnováha rozdílných zájmů, dosažená na základě obecně přijatých pravidel hry a pod vlivem určitého minima souhlasu různých útvarů (jejich představitelů).⁷

Společnost s pluralitou mocí (multicentered) je však společností, kde je politické rozhodování vykonáváno svrchovanou autoritou (bez ohledů na krajní liberální představy některých dokonce „marxistických“ interpretů), limitovanou „pomocnými“ politickými silami (stavy, parlamentem, politickými stranami, nezávislým veřejným míněním) či „nepravými“ politickými skupinami a institucemi (skupinami nátlaku). V současné společnosti mohou mít takový omezující vliv velké průmyslové podniky (průmyslníci, podnikatelé), odbory, zemědělské podniky atd. Monopolistický kapitalismus nevede pochopitelně k redukci sociální struktury na pouhou třídní bipolaritu buržoazie a proletariátu. Tato představa je neprávem spojována s Marxem a marxisty (zvláště představa o zániku středních vrstev). Je udivující, že toto obvinění vznáší i L. Brokl, který je pravděpodobně inspirován J. L. Fischerem.⁸

⁶ J. Dunner, *Dictionary of Political Science*, 1965.

⁷ „Protože žádné koncepte politické pravdy nebo politické filosofie a program z nich vyplývající nejsou nutné a zřejmě vyšší než jiné koncepte, musí mít všechny koncepte stejnou možnost, aby převládly, avšak žádné z nich nesmí být dána apriorní možnost, aby převládla jednou provždy.“

Mechanismem, pomocí něhož se tato možnost materializuje, jsou periodické většinové volby, které dočasné rozhodují otázky buď lidovými volbami anebo rozhodnutím legislativních orgánů.“ (*The Dilemmas of Politics*, s. 107).

⁸ L. Brokl, *Materiál pro Výzkumný tým Z. Mlyňáka*.

Na druhé straně lze sotva přijmout argument, že „Američané mají tolik překrývajících se a konfliktních zájmů, že žádný převládající konflikt nerozděluje veřejnost do stálých táborů.“⁹

Politický pluralismus nicméně pracuje s poměrně značně rozvinutou představou politického systému: 1. zahrnuje specifické politické instituce, jako jsou stát a politické strany, rozmanité zájmy, vědomí, ideologie; 2. zahrnuje instituce politicky nespécifikované, tj. společenské nátlakové instituce účastníci se v jisté míře na politickém životě; 3. chápe vztahy mezi těmito institucemi jako vztahy střetávání soutěže, konkurence, boje; 4. vytváří ústavní „záruky“ fungování těchto institucí, zvláště v právních „zárukách“ menšině, „zárukách“ svěřování moci na omezenou dobu z vůle lidu, v „zárukách“ dělby moci mezi základní státní instituce (hlava státu, parlament, vláda, soudy a prokuratura) a různé úrovně státní a veřejné správy, v „zárukách“ suverenity práva (Rule of Law) a nezávislosti soudů.

Nemůžeme říci, že by pluralismus kladl do *absolutního* protikladu autoritu, legitimaci moci, konsensus, loajalitu na jedné straně, a pluralismus, reprezentaci, disensus, kooperaci a konkurenci na druhé straně. Rozvíjí však politický systém pouze *jedním* směrem, tj. poukazuje na jeho multidimenzionalitu (i tu ovšem představuje zjednodušeně). Tím vystupuje objektivně jako apologetika dané mocenské sociální (ekonomické) a politické struktury. Naši přívrženci pluralismu právě tuto slabost pluralismu nepostihují. Podle jejich názoru jsou „záruky“, které nabízí pluralitní koncepce, *dostatečnými* zárukami efektivního a progresivního sociálního rozvoje. Jen proto, že si všimají jednoho aspektu této teorie, a druhý přehlížejí (považují za dostatečně přesvědčivý), mohou vyslovit závěr, že „v jistém smyslu je každá společnost pluralitní, tj. je konglomerátem divergujících elementů zájmů skupin a jednotlivců“.¹⁰

Ve skutečnosti záruky, o nichž se uvažuje v pluralitní koncepci, mají ryze formálně právní ráz a abstrahuje se v nich

od reálných sociálně třídních a politických souvislostí.

Nelze také libovolně užívat pojmu pluralismus k označování dosti se lišících sociálně politických obsahů, tím spíše, jestliže se pojem téměř nikdy dostatečně blíže nespécifikuje. Pluralismus je totiž *komplexní ideologickou soustavou*, ježbž jednotlivé prvky (stránky) jsou harmonicky spjaty. Svými tvůrci je označován nejen za normativní doktrínu, ale i za historický fenomén (značně problematiky), za specifické institucionální uspořádání pro distribuci a sdílení státní moci, a konečně za způsob analýzy. Přestože jsme jeho základní rysy již charakterizovali, pro ucelení představy o jeho komplexitě bude jistě užitečná charakteristika, kterou uvádí Kariel:¹¹ 1. opatření jsou realizována malými (reprezentativními) vládními jednotkami; 2. veřejné agencie (public agencies, veřejní činitelé) jsou geograficky rozptýleny; 3. společnost se skládá z variety relativně nezávislých náboženských, kulturních, vzdělávacích, profesionálních a ekonomických asociací; 4. tyto soukromé asociace jsou dobrovolné; 5. veřejná politika, závazná pro všechny asociace, je výsledkem jejich svobodné interakce; 6. vláda (public government) je zavázána respektovat pouze *společného* jmenovatele vzniklého ze souhlasu skupin.

Pluralismus tedy *předpokládá malou či slabou vládu*, jejímž posláním je pouze sledovat a „uchovávat“ přirozené ekvilibrium, vznikající na základě přirozeného a spontánního vzájemného doplňování skupin formou „přívětivé“ soutěže (konkurence).

Ke komplexní analýze pluralistické ideologie je nezbytný i *historický exkurs*.

Za zakladatele pluralismu je všeobecně považován Alexis de Tocqueville.¹² Postupně se vyhranily tři hlavní typy pluralismu: francouzský (Proudhon, syndikalismus, anarchosyndikalismus, Durkheim, Duguit), anglický (Maitland, Burke, Figgis, Lindsay, gildový socialismus), americký (viz již zmíněné dílo Alexise de Tocquevillea o americkém systému, které významně podnítilo celkovou orientaci amerických

⁹ „Američané, konstatuje se v publikaci vydané H. W. Peltasonem a J. H. Burnsem (s. 7), mají tolik překrývajících se a konfliktních zájmů, že žádný převládající konflikt nerozděluje veřejnost do stálých táborů.“

¹⁰ Viz pozn. č. 9.

¹¹ *International Encyclopedia of The Social Sciences, The Macmillan Comp., Free Press, Volume 11, Pluralism, Henry S. Kariel.*

¹² Alexis de Tocqueville, *La démocratie en Amérique*, Paříž 1835.

ideologů). De Tocqueville, ovlivněný individualistickou ideologií, vysoko oceňoval (na rozdíl od ideologů revoluce ve Francii i USA¹³) rychlý rytmus a svobodný ráz (absence feudalismu) utváření organizací zájmových skupin, jež jako samosprávná tělesa (intermediate bodies) měla vyvažovat krajnosti atomistického či totalitního státu.

Ve Francii byl pluralismus inspirován především kritikou sociálního řádu, kterou podal Auguste Comte. Comte vystoupil proti ideologům rovnosti s tezí, že vždy „považoval suverenitu lidu za tísnivou mystifikaci a rovnost za mrzkou lež“. Prohlašoval, že demokracie nutně degeneruje, a za tvůrce hodnot označil elity. V tomto duchu napsal Proudhon, že „žádný zákon není odhlasován většinou nebo všemi hlasy; každý občan, každá obec či federace si vytváří vlastní zákon. To, co klademe na místo politických mocí, jsou ekonomické síly; to, co klademe na místo starých občanských tříd... jsou kategorie funkcí: zemědělství, obchod, průmysl atd. To, co klademe na místo veřejné moci, je moc kolektivní.“¹⁴ Z Proudhona pak vycházejí syndikalisté a anarchosyndikalisté a stopy vlivu nalezneme i v Durkheimovi.

Základní idea pluralismu zůstává neměnnou, tj. nepokládá za možné zformovat obecnou vůli, která by byla orientována na dosažení obecného blaha. Neměnnou však zůstává tato ideologie pouze při povrchním pohledu. Také ona prošla složitým vývojem, přičemž došlo k určité adaptaci vzhledem ke změnám společenské a politické struktury. V její interpretaci dominovali v určitých fázích orientace zdůrazňující autonomitu či naopak závislost.

Pluralismus kapitalismu volné soutěže byl spjat v podstatě s *klasickým liberalismem*.

Liberalismus, jak konstatuje J. L. Fischer, pokračuje v „libertářské“ ideologii, přičemž ji zjednodušuje. Naléhá totiž, aby nebyl rušen „svobodný“ rozvoj individuálních sil a věří v samočinný regulativ „rozumných“ přírodních zákonů (božská ruka Adama Smitha). Skutečnost byla ovšem s liberálními dogmaty v ostrém rozporu.

Ostatně již antická politická věda (Aristoteles) uznávala, že pluralitní společenství může dosáhnout takové „jednoty“, která je onoho „pluralitního“ charakteru zbaví.

K obdobnému poznání dospívali v nové době i nemarxisté, přičemž se někdy více či méně přibližovali podstatně konkrétnější marxisticko-leninské interpretaci reálných vazeb politických a sociálních fenoménů.¹⁵ Volná hra politických sil nevedla k rovnováze a univerzálnímu štěstí, ani k alokaci statků podle práce a zásluh, jak konstatuje Fetscher.¹⁶ Téhož názoru je také Kariel: „Zdánlivě laissez-faire ekonomie, která byla postulována individualismem, ve skutečnosti podnítila vykonávání moci sociální třídou, která nezajišťovala sociálně užitečnou funkci.“¹⁷ Reálné výsledky jsou tedy diametrálně protichůdné těm, které liberální ideologie proklamovala. „Za totální politizace společnosti, říká Fetscher, koncentrace vlastnictví a téměř všudypřítomné intervence administrativy, se uchovávaní liberální ideologie, která se domnívá, že je možné zajistit svobodu pouze prostřednictvím státní neintervence a svobodné konkurence, přeměňuje v jistý prostředek ke zničení svobody“ (podtrženo MF).¹⁸

Osudy individua, které se ztrácí v masě, je postiženo dělbou práce (ekonomika, industrialismus, technizace), vystaveno manipulaci nereprezentativním „národním“ státem, se znovu stávají předmětem intenzivnějšího zájmu již před I. světovou válkou. Jak konstatuje Fetscher, funkce vlády a legislativy se proti očekávání liberálů dále podstatně rozšiřují. Od posledních desetiletí 19. století, kdy vzniká sociální zajištění, ochrana práce, nacionalizace (municipalizace) veřejných služeb a zařízení (pošty, železnice, voda, plyn, elektřina, čištění silnic, školy a university, vodovody, stavby mostů atd.) se dospívá až k současným rozsáhlým státním sociálním funkcím, jež v komparaci uvádí World Handbook of Political and Social Indicators (1964, s. 56–104). Nemarxističtí autoři, jako Fetscher a Kariel, mohou mít různě hlubokou představu o tom, jak „uspokojivě“ plní stát tuto svou sociálně politickou

¹³ Viz např. zákon *Le Chapelierův* a *Ústavu* z 3. září 1791; averzi vůči „frakcím“ projevovali i zakladatelé americké Federace (Madison aj.); také Hume a A. Smith považovali za „rušivý jev“ organizace občanů.

¹⁴ Proudhon, *L'idée générale de la révolution au XIX siècle*.

¹⁵ J. L. Fischer, *Krise demokracie*, díl I., s. 90.

¹⁶ Iring Fetscher, *The Concept of Political Participation Today*, VII. světový kongres IPSA, 1967.

¹⁷ Viz pozn. č. 11.

¹⁸ J. L. Fischer, *Krise demokracie*, díl I., s. 90.

roli (Kariel např. hovoří o zburžoaznění intelektuálního zájmu o rekonstrukci institucí pro ochranu individuí; ani Fetscher není příliš spokojen s tím, jak se welfare state jako „společenství, které se cítí odpovědně za přijatelný standard života pro celou svou populaci, za ekonomickou expanzi a za odpovídající vzdělání“, vyrovnává s tímto úkolem), ale nezavírají oči před skutečností.

Jsou naopak v jisté míře schopni rozpoznat narůstající rozpor mezi potřebami rozvoje individua a povahou vývoje ekonomického a politického systému, poučít se z kritiky syndikalistů, socialistů a komunistů i z kritiky akademické vědy (sociologie, psychologie, kriminologie).

Na tendence vývoje společnosti, které marxisté-leninci označují jako vznik a rozvoj imperialismu, reaguje anglický pluralismus. Ehrlich odděluje v tomto případě pluralismus akademický a pluralismus dělnického hnutí.¹⁹ Anglický pluralismus otevřeně usiluje o difúzi moci: vystupuje proti monolitické moci ekonomické, estetické a moralistické (Kariel) reaguje na nehumánní disciplínu industrialismu, na koncentraci ekonomické moci, na ztrátu individuální autonomy, na kapitalismus.

Na obranu svobody individuí však neměl vystoupit stát. Angličtí pluralisté byli proti jakékoli možnosti jednotného výkonu moci. Stát byl považován za nástroj dominantní třídy vládnoucí ve svém vlastním zájmu, a tedy za nereprezentativní a neodpovědný. Pluralisté neodmítali považovat jej za potřebný, ale hodlali jej neutralizovat fragmentací. Svou úlohu tu sehrála jejich liberální minulost i vývoj státních funkcí v Německu v první světové válce.

Anglický pluralismus vystupuje jak proti Rousseauovi, Austinovi a Hegelovi (a německé „kontinentální“ idealistické filosofii vcelku) svou kritikou státu jako projevu všemocné ideje (pozitivní stát), tak proti liberalismu 19. století, tj. proti Spencerovu laissez-faire státu (negativního státu), neboť individuum se tím staví do sociálního vakuu, nepřipustně se opomíjejí jeho reálné asociace a vytváří se iluze o možnosti neustále je reintegrovat Benthamovým suverénním legislátorem a Austinovým pozitivním právem.

Pluralisté jsou unášeni vlnou oživeného zájmu o zkušenostní, empirické osvojení reality, jenž je typický pro sociologii a politickou vědu (i právo) počátku tohoto století. Bentley si klade otázku, v čem spočívá věda, zvláště v oblasti sociálních nauk, a odpovídá v duchu této orientace, že v popisu, založeném na pozorování. Proti vyprázdňeným hodnotám tradiční teorie staví podnícení masové participace, angažování zájmových skupin v politice, jež má účinně přispět k zmíněné difúzi moci (ekonomická demokracie, funkční reprezentance).

Pluralisté konstatují, že došlo k destrukci „přirozené“ sociální lokality individua ve prospěch umělých zařízení, jako je industrialismus a právní řád, takže se individuum cítí emočně a intelektuálně odcizeno, společnost není pravým společenstvím, ale pouhou agregací individuí. Odvolávají se nejen na Aristotela a jeho úvahy o účelné velikosti polis, ale také na Tönniese, který provádí známé oddělení Gemeinschaft a Gesellschaft. Pluralisté touží oživit „autentické“ kompaktní společenství, v němž lidé intenzivně komunikují, znají navzájem svůj charakter, sdílejí kulturu a společenskopolitické postoje. Proti liberalistickému individualismu a etatismu se snaží prosadit prostředky reintegrace a resocializace masy.

Maitland zdůrazňuje, že stát je *jedna z asociací*, jež má být cílevědomě zbavena nenáležitě, suverénní moci. Tento názor ostatně sdílel i Durkheim: „Společnost,“ napsal Durkheim, „složená z nespočetných zrnec neorganizovaných individuí, které se hypertrofizovaný stát snaží uchopit a sevrít, je skutečným sociologickým monstrem. Kolektivní aktivita je totiž vždy příliš komplexní, než aby mohla být vyjádřena jediným orgánem státu.“²⁰ Národ se nemůže udržet, pokračuje Durkheim, „jestliže se mezi stát a soukromníky nekládá celá řada sekundárních skupin, které mají k jedincům natolik blízko, že je vtahují do své oblasti působení a strhují je do obecného proudu sociálního života“.

Jak ukazuje Kariel, pokoušeli se pluralisté historicky, empiricky, morálně i normativně zdůvodňovat přirozenost skupinového života, kterou liberalismus „nešťastně“ opomenul. Objevují význam klubů, církví (Figgis), odborů a různých eko-

¹⁹ Ehrlich, *Pluralismus*.

²⁰ Cit. podle Ehrlicha; viz pozn. č. 19.

nomických seskupení (Laski, Cole). Tomuto trendu napomáhají svým výzkumem stran a odborů i manželé Webbovi, Ostrogorsky i Michels. Značným podnětem je práce Otty von Gierkeho, i když byla motivována nacionalistickou snahou oživit původní německé instituce a zapudit „cizí doktríny“ římského práva. Korporace není v jeho pojetí výsledkem práva, fiktivní osobou, ale živoucím organismem se svou vlastní vůlí a svědomím.

Jak již bylo uvedeno, je i pro anglický pluralismus typickou představou o vysokých schopnostech seberegulace skupin (víra v jejich reprezentativní ráz, dobrovolnost a sociální odpovědnost) a harmoničnosti koexistence (možnosti konfederace homogenních skupin v heterogenním státním komplexu). Stát vystupuje jako pasivní koordinační autorita, neboť zdravá veřejná politika může vzniknout bez nezávislé, pozitivní státní akce. Posláním státu podle Duguita²¹ je poskytovat veřejnou službu, vystupovat jako neutrální služebník společenství. „Díváme-li se realisticky,“ píše Duguit, „vidíme, že veřejná zařízení vyrůstají z převládajících sociálních uskupení.“ Suverenita je dělitelná a odanost podmíněná.

Naopak tím, že se poskytne svoboda (práva) člověku v asociacích, podnítí se participace, paralyzuje se odcizení, prohloubí účinnost komunikace. Je nasnadě, že na otázku koho poslouchat při možných konfliktech, se vnucuje odpověď: nikoli stát. Duguit vystupuje důsledně (ostatně ne původně) proti „tyranii většiny“, například navrhuje komoru složenou ze zástupců odborových skupin jako protiváhu moci komory složené z jednotlivců (názor, který nedávno odmítl např. Huntington).²²

Snahy pluralistů byly různé označovány: nejen jako gildový socialismus či průmyslová demokracie, o nichž jsme se již zmínili, ale také jako reprezentace povolání, funkční korporativismus atd.

A když také Spojené státy dospěly k imperialistickému stadiu vývoje kapitalismu, pokračoval akademický pluralismus v díle A. F. Bentleye, *The Process of Government, The Study of Social Pres-*

sures.²³ W. Hirsch-Weber²⁴ podrobuje Bentleyho názory, na něž později navázal P. Herring a P. Odegard (1927), určité kritice. Konstatuje, že jeho teorie politického procesu je formální a ahistorická. Bentley totiž popisuje politiku jako výraz skupinových konfliktů, ale neříká o co skupiny bojovaly a bojují, necharakterizuje jejich vítězství a porážky. Opomíjí základní význam státních forem, pro jejichž sociálně ekonomický dosah se vedly nejostřejší meziskupinové boje, nezmiňuje se o rozdělení a užití státní moci.

V americkém pluralismu, podobně jako v anglickém, se závěry z analýzy malých skupin přenášejí na skupiny velké, které vystupují jako homogenní a dobrovolné, s jedním zájmem, takže politická rozhodnutí se identifikují se skupinovými procesy (Kariel). Individuální cíle, technologické tendence a sociální síly, které vzdorují technice skupinové analýzy, jsou ignorovány. Pro „přílišnou redukci“ zájmů sociálních skupin, byl pro pluralisty nepřijatelný nejen populismus a progresivismus, ale později i raný New Deal (Kariel).

Mezi dvěma světovými válkami se proces kvalitativních a kvantitativních změn ve státní (legislativní a administrativní) intervenci v sociálních procesech *rozzrůstá* a navíc se stupňuje prolínání státních mocí (legislativa přímo intervenuje a deleguje quasi legislativní moci administrativě).²⁵

V této situaci se pluralitní představa státu, odmítající jeho samostatnou iniciativu, dostává *do stále hlubší krize*, kterou si uvědomují i jeho ideologové. Mnozí se i nadále rozhodují pro anarchistický postup, protože nechtějí riskovat vystoupení proti kterékoli skupině. Ale větší část si ve třicátých letech začíná uvědomovat nutnost zdůraznění jednotného účelu „nad a za vůlí plurality skupin“, zdůrazňování potřeb základnějších, než skýtá skupinový život, potřebu pomocné ruky státu (Kariel). Jak uvádí Ehrlich, např. H. Laski, který byl zprvu pod silným vlivem radikálního pluralismu Duguitova, se stal v této době přívržencem centralismu ve

²¹ Duguitova i Gierkeho díla byla uveřejněna současně v r. 1913.

²² S. P. Huntington, *Some Notes on Political Institutionalization*; viz pozn. č. 35.

²³ A. F. Bentley, *The Process of Government, The Study of Social Pressures*, 1908.

²⁴ W. Hirsch-Weber, *Politik als Interessenkonflikt*, Stuttgart 1968, s. 288.

²⁵ Iring Fetscher, *The Concept of Political Participation Today*, VII. světový kongres IPSA, 1967.

²⁶ Ehrlich, *Pluralismus*.

stylu Labour Party.²⁶ Obdobně se proměnilo stanovisko Colea.

Reálný vývoj společnosti, na nějž pluralisté přísahali, nejen měnil jejich teorie v irelevantní, ale způsobil, že objektivně podporovalo předání vládnoucích moci „elementům uvnitř nejžádoucíjším, nejdravějším a neskrupulosnějším skupin“. Pluralismus tedy „spíše než osvobození individuí, podněcuje moc již centralizovanou a získanou pod soukromou záštitou“ (Kariel).²⁷

Pluralisté neberou důsledně na vědomí ani umírněný závěr D. Riesmana,²⁸ poukazujícího na to, že „hierarchie, která stála v čele vládnoucí třídy, byla nahrazena velkým počtem »veto skupin«, mezi nimiž je moc rozdělena“. Tím méně akceptují realistický obraz Ameriky, jak jej vylíčil C. Wills ve své Mocenské elitě.²⁹ Jde o oligarchické elity moci, skládající se z direktoria politiky, kapitalistických skupin a vojenské inteligence, které tvoří dekadentní demokracii, „neofeudální“ politický systém monopolů (Morgenthau³⁰), v zahraniční politice se obrací na „zahraniční nerevoluční elity“ (Lasswell³¹). Jde o elity moci, které potlačují individuum „i stát“ (Kariel), neboť mu zabírají efektivněji rozšířit svobodu (marxisté považují ovšem tyto úvahy za poněkud abstraktní a zdůrazňují státně monopolní povahu politického systému imperialismu). Schelsky charakterizuje tyto procesy jako dalekosáhlé odcizení legitimního mocenského aparátu autentického rozhodování, jako zabstraktnění, vyprázdnění reprezentace.³²

Pluralismus, ani *po určitých ústupcích* v letech třicátých, neposkytuje reálné východisko z této (vlastně trvalé krize demokracie, která znepokojuje a vede k pesimismu i k určitému druhu psychologické paniky).³³

Základní příčiny krize trvají: 1. trvá v podstatě naivní liberální pojetí sociálních a politických svobod, a tedy možnosti rovnosti. Na liberální podstatu pluralismu

poukazuje i Fetscher i Kariel (politický pluralismus „tíse skomírá jako skrytá, nezřetelná ingredience západního liberalismu“); 2. převládá formální pojetí politického systému, není účinně řešeno odvěké dilema formálního (formálně právního) a sociologického pojetí, jež vede k prohlubování rozporu s reálnou dialektikou politického života, k prohlubování anarchistického rázu a reakčnosti této (utopické) koncepce.

Ilustraci o typických trendech ve vývoji postojů k pluralitní koncepci v západní nemarxistické politologii *v současné době* mohou poskytnout materiály z jednání u kulatého stolu IPSA o modernizaci politického systému v Salcburku v r. 1968³⁵. Jak se zde ukázalo, někteří současní teoretikové dospívají k nové úrovni kriticismu, k pokusu o novou „vzpoudu“ proti politickoideologickému, antivědeckému tlaku poměrů, jímž pluralismus od počátku podléhal (nikdy nebyl více než vzpourou na kolenou).

Brettova (ovšem omezená) kritika sociální a politické abstraktnosti a racionalismu (přijímá stanovisko W. H. Greenleafa, tj. že „racionální názor je jasně defektní“³⁶), se dotýká také pluralismu. Brett nejen nepředpokládá, že politická volba vychází z nekonečné řady možností, ale respektuje limity dané i v politických procesech vládnutí (konflikty v systému cílů správy, uvnitř tzv. vládnoucí „třídy“, mezi krátkodobými a dlouhodobými požadavky atd.) i v sociální struktuře, která je ovládána mechanismy podpory a opozice, nad níž se vznáší „hrozba“ přeměny opozice v dominantní sílu a která nemá rozhodně povahu přívětivé soutěže. Přesuny vyvolávají účinky, jež nelze v politických orgánech „nikdy předem očekávat“, a jež mohou vést i k rozbití systému.

Brett pak informuje o dvou odlišných pojetích „zdrojů racionálnosti“: 1. tržním systémem, v němž se hodnota tvoří na periférii, kde spotřebitelé oznamují požadav-

²⁷ *International Encyclopedia of The Social Sciences. The Macmillan Comp., Free Press, Volume 11, Pluralism, Henry S. Kariel.*

²⁸ David Riesman, *Die Einsame Masse*, Darmstadt, 1964, např. s. 238an.

²⁹ C. W. Mills, *Mocenská elita*, Praha 1966.

³⁰ H. J. Morgenthau, *The Purpose of American Politics*, N. Y. 1960.

³¹ Lasswell, *Who gets...*, s. 179.

³² *Berechtigung und Anpassung in der Managerherrschaft, Sborník, Auf der Suche nach Wirklichkeit*, 1965, s. 26.

³³ *Democracy in the Mid-Twentieth Century*, Problems and Prospect, 1960, s. 2.

³⁴ *International Encyclopedia of The Social Sciences. The Macmillan Comp., Free Press, Volume 11, Pluralism, Henry S. Kariel.*

³⁵ Např. materiály E. A. Brett, *Politics, Economy and Rationality* (univerzita v Sussexu), H. J. Arndt (Heidelberg), *Political Problems of Planning*, Ghila Ionescu (Manchester), *Politics in a New Key*, S. P. Huntingtona (Harvard), *Some Notes on Political Institutionalization*, B. Crick (VB), *The Growth of Group Representation in Pluralistic-constitutional State...* atd.

³⁶ W. H. Greenleaf, *Oakeshot's Philosophical Politics*, s. 48, 49.

ky a systém přiděluje prostředky těm, kdož je formulují „nejvýrazněji“. Kritéria racionality jsou dána tržní cenou a maximální podporou politice; 2. dominací systému mocenských vztahů, centra, jež mění působení trhu. Kritériem racionality je efektivita, dosažení cílů za nejmenší cenu.

Není třeba zdůrazňovat, že jde o ideální typy, navíc jednostranně ideologicky (apologeticky) interpretované (první systém je spojován s kapitalismem, druhý se socialismem). Tvorba rozhodnutí (míra autonomie v jeho tvorbě) je v tržním systému pováděna pomocí konkurence („pouze trhem), v hierarchickém systému monopolizovaným centrem (direktivní ekonomika). V řízeném systému je přístup k moci omezen vládnoucí skupinou, avšak *skupiny mimo centrum uplatňují vliv*, zatímco v konkurenčním systému existuje *formální právo* řady skupin soutěžit o ekonomickou i politickou moc (ekonomická a politická sféra spolu úzce souvisí). Za rozhodující považuje Brett přístup k informacím a sdělovacím prostředkům. V direktivním systému jsou cíle jasné, soutěžní požadavky jsou omezeny, nikdy však ne zcela. V systému soutěže se respektují potenciální konfliktní požadavky na obvodu centra, což přináší řadu těžkostí, ale i objev nových požadavků a potřeb.)

Brett tedy nevynáší tržní (a konkurenční) model jako ideální, ale konstatuje, že „všechny systémy jsou jistým druhem RM“ (regulovaného trhu), jimž politicky odpovídá řízená demokracie (na rozdíl od čisté demokracie a hierarchického centralismu).

Koncepcí vychází Brettovi model konvergujících systémů. Je „možné udelet si představu o socialistickém systému pracujícím v ekonomice volného trhu, kde podnikům se dostává svobody akce, zatímco zábrany, s nimiž kapitalistický podnik pravděpodobně musí pracovat, mohou být také velmi rozsáhlé“. Nepopírá však, na rozdíl od některých našich eklektických ekonomů, že určité hodnoty *převládají*. „Daná společnost, bez ohledu na to, jak je otevřená, bude v kterémkoli čase charakterizována strukturou mocenských vztahů založených na poznání (?), která sku-

pina docílila práva na nerovné užívání prostředků. Toto rozdělení společně s převládajícími hodnotovými systémy ve společnosti (a s vnějšími tlaky MF) bude určovat orgánům politickoekonomického řízení možnost výběru politiky.“ Racionálnost závisí na stupni řízení vykonávaného „skupinami, jejich cíle vytvářejí kritéria pro racionální činnost“. Také schopnost společnosti mobilizovat „volné prostředky“ závisí nejen na legitimnosti struktury moci a postoji k daným investicím, ale i na byrokratické zručnosti a ovládání na jedné straně a na autonomii, s ohledem na další a potenciální konfliktní struktury, na straně druhé.

Kapacita sociálních služeb (efektivnost systému) závisí na existenci nezbytné zručnosti mobilizovat je, na „vynalézavé racionalitě“³⁷ a také na autonomii systémů, i když naprostá nezávislost neexistuje. Brett radí co nejméně užívat násilí, avšak také nepodceňovat možnost jeho užití.

Abyste však vyhnul obvinění, že přeceňuje vědeckosociální manipulování, poukázal i na limity činnosti vedoucích osob, dané omezeností vnějšími činiteli, vlastní zkušeností, i „velmi omezenou“ schopností předvídat důsledky činnosti.

Arndt³⁸ se ještě ve vyšší míře pokouší vyhnout se ideologickým úskalím a převléčit se do role nezávislého pozorovatele a analytika. Ponecháváme stranou, nakolik se mu to preferencí instrumentálních a technických aspektů skutečně daří. Dospívá však výrazněji než Brett k závěru, který se blíží monistické představě: „Hlavním rysem strategie mezi skupinami nebo jednotlivci uvnitř probalistické masy je, jak jsme řekli, zachování procedurálního kódu, vztahujícího se k „celku“. A právě toto zachování umožňuje, aby se na strategii pohlíželo jako na „racionální“, a proto pravděpodobnou, a ne destruktivní a anarchistickou. Všechny konkurenční nebo pluralistické koncepce společnosti musí proto zahrnovat v sobě jistou „dohodu o zásadách“, na jejímž základě se seskupí všechny skupiny uskutečňující strategii, aby mohly navrhovat, diskutovat a vyhlášovat obecné normy-ústavy, a podle níž řídí strategii. Konkurent nebo oponent v tomto

³⁷ A. Altschuler, *Rationality and Influence in Public Services*, Public Administration Review, s. 231.

³⁸ Např. materiály E. A. Bretta, *Politics, Economy and Rationality* (univerzita v Sussexu), H. J. Arndta (Heidelberg), *Political Problems of Planning*, Ghita

Ionescu (Manchester), *Politics in a New Key*, S. P. Huntingtona (Harvard), *Some Notes on Political Institutionalization*, B. Crica (VB), *The Growth of Group Representation in Pluralistic-constitutional State ...* atd.

ohledu zůstává vždy „členem“ společného systému“.

Nechceme ovšem tyto postřehy, jež by bylo možno dále rozhojnit, *neúměrně* zveřejňovat. Na tomtéž zasedání se objevily i krajní pozice, spatřující modernizaci v podstatě v procesech institucionalizace stále nových a nových zájmů zájmových skupin (Ionescu), na druhé straně pak hlavně v optimalizaci komunikace a silné vládě (Crick, Huntigton aj.: jde o Aristotelův problém stentora, řešený masovými komunikačními prostředky, o ostré odsouzení praxe „rýpání v hnoji“, provozované některými nátlakovými skupinami).³⁹

Teze o silné vládě je ostatně dávno typická také pro americký sientismus. Lékem proti modernímu feudalismu je podle Morgenthaua „dostatečně silný stát, který bude trvat na svém stanovisku i proti koncentraci soukromé moci. Z velké části takový stát již existuje.“⁴⁰ Lid naopak musí uznat svou nekompetentnost. Vláda i sama společnost musí být osvobozena od „tyranie veřejného mínění“, tím, že „porovná své vlastní požadavky s objektivními potřebami“.⁴¹ Více prostoru má dostat kvalifikovaná byrokracie. Nejostřejším výrazem této tendence v USA je, jak jsme uvedli, elitářská koncepce Goldwatera, ideologa jižanských statkářů.

Krajnosti „strukturované“ (formierte, concentrée, structured) společnosti, jež má náhradit „volnou hru pluralistických sil schematem plánovaným ekonomickými, vojenskými a politickými experty“, kritizuje v díle Reinharda Opitze⁴² také Fetscher, který je odmítá jako antidemokratické, alespoň potud, pokud by rozhodnutí bylo dosahováno prostřednictvím pozitivistické vědy“. Velmi bystře poukazuje na to, že „vláda expertů, která se zdá být nevyhnutelným důsledkem dělby práce a vědeckého pokroku, je ve velké míře pouhým alibi pro skryté soukromé zájmy a účely, jež je obtížné hájit na veřejnosti“.⁴³

Fetscher oprávněně konstatuje, že pluralisté i strukturovaná společnost se snaží vzdálit politické akty a rozhodování od demokratické kontroly. Pluralitní teorie

„spoléhá, že tržní mechanismus bude činit tato rozhodnutí nepolitickými procesy“, koncepce strukturované společnosti „předpokládá, že takové rozhodnutí mohou být činěna experty, bez ohledu na systém hodnot“. „V obou případech, pokračuje Fetscher, je přehlížen jeden fakt: stát a společnost nejsou již jasně separovanými entitami; skupiny a jejich byrokratické vedení, právě tak jako experti, jsou na politice více či méně závislí. Lze s oprávněním mluvit o refeeduralizaci společnosti (pluralismus) či o scientifikaci (Verwissenschaftlichung) politiky.“

Přesto zůstává skupina tradičních pluralistů, neoliberalů, výrazných formalistů, kteří dávno opustili empirický criticismus, velmi *silná*. Naivní pluralismus (Mills) je i nadále „srdcem liberální ideologie Západního světa“. Těch, kteří k zahnání stínů Leviathanu navrhuji pouhé zdokonalování pravidel politické hry, prohlubování umění kompromisu (Riesman, Loewenstein aj.) je ovšem ještě více. Představa „systému mnoha center moci, mnoha oblastí soukromí a silných vnitřních impulsů směrem k vzájemné adaptaci sfér, spíše než k dominaci nebo submisi jedné druhé“ (E. A. Shills) se však objektivně s *krajním* politologickým formalismem stále jednoznačněji shoduje. Teze, že politika je „společenský proces, vyrůstající z existence plurality či multiplicity různých se zájmů a skupin“, že tedy může být definována „jako konflikt či vzájemná hra mezi skupinovými zájmy“ (Crick)⁴⁴, nabývá v pluralitní koncepci přímo demagogický smysl.

Přes své snahy o adaptaci není ideologický systém pluralismu optimálním popisem fungování politického systému, ani vhodným nástrojem jeho modernizace. Často se naopak i v nemarxistické politologii hovoří o *krizi* pluralismu.

Pravda, rousseauovská aplikace monismu na politický systém v podobě plebiscitní demokracie se neosvědčila, protože příliš reflektovala zkušenosti ze „ženevského kantonu“. Ehrlich ji nazývá „kantonálním politickým romantismem“, který příliš snadno řešil Aristotelův problém stentora

³⁹ Ditto.

⁴⁰ H. J. Morgenthau, *The Restoration of American Politics*, s. 87.

⁴¹ H. J. Morgenthau, *The Purpose of American Politics*, s. 353.

⁴² Reinhard Opitz, *Der Grosse Plan der CDU, die formierte Gesellschaft*, in: *Blätter für deutsche- und internationale Politik*, Heft 9, 1965.

⁴³ Iring Fetscher, *The Concept of Political Parti-*

cipation Today, VII. světový kongres IPSA, 1967.

⁴⁴ Např. materiály E. A. Bretta, *Politics, Economy and Rationality* (univerzita v Sussexu), H. J. Arnda (Heidelberg), *Political Problems of Planning*, Ghita Ionescu (Manchester), *Politics in a New Key*, S. P. Huntingtona (Harvard), *Some Notes on Political Institutionalization*, B. Crica (VB), *The Growth of Group Representation in Pluralistic-constitutional State...* atd.

(hlasatele), ovládajícího svým hlasem určité území. Neosvědčil se liberalismus, neosvědčila se však ani pluralitní koncepce masové demokracie.

Kariel vytýká pluralistům, že přes zdurazňování empirismu, „konc konců podlehl novým fikcím“, i proto, že idealizovali vnitroskupinový život (tyraniu skupiny nad individuem). K téže kritice dospívá Fetscher: „Teorie pluralitní společnosti, podle níž liberální společnost přechází díky nestabilní rovnováze mezi vzájemně se překrývajícími a soutěžícími skupinami, se snaží zcela ignorovat vyšší a nižší stupeň demokracie, s nímž se setkáváme ve skupinách, a na úrovni skupinového pluralismu předpokládá vztahy obdobné vztahům na trhu“.⁴⁵ Ve skutečnosti závisejí skupiny na individuální racionalitě a zájmu, podle něhož se pluralisté natolik obávali zbytnění státní moci, že „riskovali mat státu“, což Laski sám označil za *podmíněnou anarchii*.⁴⁶

Ve jménu zkušenosti kritizoval pluralismus právem formální politický systém a kvantitativní hlediska, podle nichž politické panství vzniká zjištěním vůle většiny ve volbách. Nelze přehlédnout, že ve srovnání s formálním pojetím státu či liberálním pojetím klasickým, představuje určitý pokrok, tj. poněkud strážlivější interpretaci reprezentativnosti demokracie (rozhod s principy imperativního mandátu, právo na samostatné rozhodování představitelů voličů atd.). Model imperativního mandátu byl však pouze nahrazen modelem, podle něhož se uvedeným způsobem zjišťuje vůle určitých skupin, přičemž alternativní model mají vyjadřovat strany, jejichž posláním je vytvářet alternativní soutěživé modely vycházející ze střetnutí specifických ideových inspirací a sociálních podnětů. Ve světle marxistické sociologie a politologie se ukazuje i tento model jako naivní, nerespektující reálné hegemonné procesy v sociální i politické sféře.

Strany nevystupují jako hodnotný pomocník v udržování přívětivé soutěže, ani nejsou sebevědomými mluvčími skupinových zájmů o tuto službu soustavněji žádány. Samy se stávají výraznými reprezentanty určitých, zejména třídně skupi-

nových zájmů, a neupínají se tudíž k modelování alternativ politického systému jako prostředku k nalezení obecné vůle, společného zájmu.

Současné se prokazuje, že na formování politické vůle kteréhokoli subjektu politického života, ať již jde o subjekt individuální či skupinový, působí tolik uvědomovaných a zejména neuvědomovaných tlaků, že uvažovat o nezávislém projevu politické vůle je přinejmenším naivní.⁴⁷ Výtky, které byly právem adresovány liberalismu, platí tedy plně i pro v podstatě liberalistický pluralismus.

Pluralitní ideje nejen „ochromují odpovědnou veřejnou vládu“, ale vedou i k přehodnocení předindustriální situace (gildy, vesnice, malý stupeň integrace). „Moderní svět se tak stal zřejmě disfunkční“, píše Kariel „ztracený svět feudálních gild, korporací, církví, klášterů, universit, municipalit a stavů mohl získat atributy utopické společnosti.“ Kariel se proto domnívá, že jde o „konzervativní reakci proti domnělým efektům masové společnosti“ (podtrženo M. F.).

Charakteristické rysy pluralismu tedy jsou:

1. multiplicita útvarů;
2. důraz na skupinovou participaci a idealizace skupinového života (paušální přenášení norem života některých malých skupin na všechny velké skupiny);
3. idealizace tvorby společného (obecného) zájmu;
4. slabý stát;
5. formální a jednostranná interpretace vztahu centrální moci a individuální a skupinové participace.

Naznačili jsme jistý vývoj pluralismu, zejména představ o vztahu centrální moci a participace, ale současně jsme ukázali, že kritika v podstatě právem napadá pluralismus za liberalistickou úchylku.

Základní omyl pluralismu není v tezi o multiplicitě (i monismus respektuje relativní autonomnost částí), ale v tezi přeceňující záruky, poskytované právním řádem.

*

Ideologie pluralismu prožila krátkou, ale zato velmi bouřlivou renesanci dokon-

⁴⁵ Irving Fetscher, *The Concept of Political Participation Today*, VII. světový kongres IPSA, 1987.

⁴⁶ *International Encyclopedia of The Social Sciences*, The Macmillan Comp., Free Press, Volume 11, Pluralism, Henry S. Kariel.

⁴⁷ Stanley Kelley, *Professional Public Relations and Political Power*, Baltimore, London, Oxford University Press.

ce mezi určitými společenskovědními teoretiky, ideology a publicisty v některých socialistických zemích, zvláště v ČSSR v roce 1968 a 1969. Jaké byly příčiny oživení a konečně i překvapivé glorifikace tak nesporně jednostranné a povrchní ideologie?

Zájem o pluralitní koncepcí podnítila za prvé, kontrastní reakce na předchozí situaci, zejména na redukci skupinové participace a ohrožení stability zákonnosti a právního řádu, za druhé, idealizace (formalizace) vztahu participace a vládnutí, nahrazovaného reálně subjektivistickým intelektuálním aristokratickým osvícenstvím.

Monolitní model společenské struktury neodpovídal potřebám efektivního rozvoje socialistické společnosti; 1. ve sféře ekonomiky (omezení možností aktivní ekonomické tvorby řady subjektů ve prospěch abstraktně liberálně pojaté spontánní účasti všech, inspirované formálním pojetím skutečného stupně zespolečnění základních výrobních prostředků); 2. ve sféře politického systému (redukce politického rozhodování na procesy směřující shora dolů, faktický autokratismus vedoucích politických osobností, spojený s jejich kultem); 3. ve sféře duchovního systému, zvláště vědy (podcenění potřeb rozvoje vědy a subjektivistická politická interpretace jejího rozvoje).

Stupeň těchto deformací a návrhy vychodisek byly ovšem posuzovány velmi protichůdně. Např. Ehrlich tvrdí, že byl podceněn význam sociálních skupin v neprospěch individua, i když byl slovy mnohdy vyzdvihován, že byla podceněna potřeba rozptýlení veřejné moci, funkční decentralizace, proudhonovského federalismu (?). Dialektická rozpornost sociální a politické skutečnosti byla nahrazena schématem: třída — společnost, individuum (občan — stát), tj. „nesmiřitelným a neplodným dualismem“⁴⁸ těchto kategorií.

Příčiny spatřuje Ehrlich v schematizaci klasických a praktických sociálně politických inspirací. „Skutečnost, že jsme zařadili Rousseaua a jakobíny mezi předchůdce marxistického myšlení,“ píše, „má tento důsledek: je třeba přijmout politický individualismus a v této souvislosti se pak dichotomie stát — občan stává zřejmým podceňováním »prostředkujících skupin«.“⁴⁹ Je ovšem otázkou, kterou si Ehr-

lich neklade, zda jsme zařadili tyto klasické zdroje nahodile, anebo v souladu se základní inspirací gnoseologickou (dialektický monismus) a sociálně politickou (revolučnost jakobínů).

To, co slibovala *socialistická demokracie*, tj. vytvoření podmínek pro preferování hledisek výkonu a sociální prospěšnosti (odbornost a političnost v jednotě), a tedy pro vznik nové dynamické struktury moci, bylo fakticky nahrazeno rousseauovským zjevením obecného zájmu, přičemž podmínky jeho trvalého zhodnocování byly politickým subjektivismem zúženy. Zvláště po tomto „monolitickém“ období musela snaha o reálné sjednocování nutně zahrnout i specifikaci, autonomizaci, případně v jisté míře „rozpad“ jednoty úsilí nacházet společné a obecné a prosazovat je nikoli přehnaně apriorně, ale při respektování suverenity a formální rovnosti. Socialistická kritika nemůže fakt formální rovnosti zrušit, *nehodlá se jím však ani spokojit*. Trvale usiluje o to, naplnit jej reálným obsahem prostřednictvím uplatnění sociální a politické hegemonie dělnické třídy a vedoucí úlohy strany.

Pojem pluralismu nebyl ve zmíněném období zevrubně (historicko-kriticky) interpretován, přestože, jak konstatuje Ehrlich, je „stále dosti vágní“. (Sám jej vymezil poměrně značně povšechně poukazem na novou reprodukci pojmu suverenity, zvláště státu a občana, v neprospěch byrokratismu a ve prospěch práv jedince (člověka a občana). Přesto se Ehrlich snaží reprodukovat klasické *marxistické* dědictví v pluralitním duchu (!). V odpovědi na otázku, zda byl Marx pluralistou, nepřesně tvrdí, že „nelze pochybovat, že chápal sociální problémy pluralistickým způsobem“. Tutéž pozici přičítá Leninovi (jeho síť volených lidových rad byla „antibyrokratickou pluralistickou koncepcí“) a upírá ji až Stalinovi. Jemu přičítá taktizování nad problematikou pluralismu. V jeho pojetí prý jde o „krok zpátky, krátkodobou taktiku, jež je dočasně diktována základní politickou nezbytností“ (Ehrlich poukazoval i na vývoj v Polsku po r. 1956).

Ehrlichova představa o „socialistickém pluralismu“ není však spjata s představou o potřebě více stran. Rozvíjí jinou možnost, možnost rozvinutí demokracie uvnitř strany: poukazuje na dominantní

⁴⁸ Ehrlich, *Pluralismus*.

⁴⁹ Dito;

pozici reprezentativního článku, na kritiku exekutivy, potřebu rotace kádrů, respekt k sociálním organizacím. Odmítá však tezi o konvergenci systémů.

Relativně větší a víceméně trvalá autonomie mezzoskupin a mikroskupin a individuí v sociální a politické struktuře je trvalým atributem moderního systému, a tedy i vědeckého, marxistického hlediska. Ehrlich však činí podle našeho názoru naprosto neoprávněně *rovnítko* mezi pluralismem a antibyrokratismem.

Jinou podobu alternativy pluralismu a monismu jako nástroje řešení základního rozporu politického systému socialismu předkládá Jugoslávec Bibič a Pašič. „Tím, že zanedbává konkrétní historickou dynamiku ve společenské struktuře, která je projevem uvědomělých i živelných historických procesů v průběhu posledních desetiletí,“ konstatuje Bibič, „konzervuje abstraktní globalismus lidskou akci na historicky stabilním bodě a činí ji nehybnou“. Empirickému pluralismu (např. americkému) však Bibič přisuzuje pouze deskriptivní konkrétnost. Nezná historické dimenze zájmových konfliktů ani hierarchii moci rozličných společenských makroskupin a jejich postavení v totální společenské struktuře. Z nehistorické „žabí perspektivy“ skupinového pluralismu, dynamicko-historický vztah mezi politikou a totální společenskou strukturou se zdá být věčnou, osudem danou potřebou politické arbitráže a smysl politické činnosti se redukuje na skupinový egoismus. Základem pluralistické koncepce se tak stává »idiotismus«, i když na »vyšší« skupinové úrovni.⁵⁰

Je příznačné, že také Pašič věnuje zvláštní pozornost diferenciaci a *jednotě*, nikoli prosté absolutizaci pluralitně pojatých útvarů. Pašičovi jde o novou integraci, nejde mu o kritiku z hlediska všeobecných demokratických ideálů, z hlediska všeobecné politické demokracie pro dělnickou třídu. Jeho pozice se dosti odlišuje od poměrně abstraktního pluralismu Ehrlichova. Příznačně také poukazuje na zcela jiné aspekty tradic, na něž se marxismus odvolával, konkrétně na *překonání* hradeb mezi legislativní a výkonnou mocí v Komuně a na odvolatelnost reprezentan-

tů i úředníků, na sověty jako na formu diktatury proletariátu i formu radikálního rozšíření demokracie.⁵¹

Českoslovenští pluralisté se někdy odvolávají na koncepcce strategie a taktiky italských (či francouzských) komunistů a označují je za „pluralitní“. V tomto případě jde o další doklad povrchnosti argumentace ideologů pluralismu. Italští komunisté mnohokrát poukazovali na své úsilí rozvinout v rámci zachování zastupitelských institucí „zásadní kritiku zastupitelské či, přesněji řečeno, liberální demokracie, formulovanou Leninem, Marxem a v určitém kontextu i Rousseauem“ (Ingrao).⁵² Zdůrazňovali, že pružná taktika, respektující vývoj partnerů i odpůrců, klade značné nároky na povahu akce strany, zvyšuje nároky na snahy (ovšem trvalé) o její hegemonii. Antikomunistické ideologické politické tlaky je nemohou donutit ustoupit od požadavku hegemonie strany. Konkrétní politika, kterou rozvíjejí a která klade zvýšené nároky na každodenní postup strany, není doprovázena politicko-ideologickým odzbrojením, a vůbec ne rezignací na zápas o rozhodující otázku — *otázku moci*.

I na dílčí, ovšem vážný, problém týkající se taktiky v souvislosti s nesouhlasem při jednání v ústředním orgánu strany, odpovídá Ingrao jinak než naši pluralisté. Proč jsme tak nedůtkliví, pokud jde o nesouhlas, ptá se. „Zde působí naše přesvědčení, zakořeněné a odůvodněné, že taková stranická demokracie, jež se spokojuje pouze konfrontací názorů a nemění se v akci, je pohybnou, pokulhávající demokracií.“⁵³

Pro některé československé politiky v r. 1968 a 1969 je příznačná určitá bezradnost a koncepční dezorientace. Není jim jasná zejména koncepce dlouhodobějších cílů, tím méně pak prostředků realizace (strategie). Je typické, že A. Ort (na rozdíl od Pašiče) vychází z respektu k autonomii částí, k jejichmu dalšímu prohlubování, a dočasně v jisté míře rezignuje na zjištění a regulaci globální souvislosti, neboť, jak píše, zkoumat problémy nepochybně velmi úzce navzájem spojené ve vzájemné souvislosti „je v současné době nad síly jedince“. Je však podobně příznačné,

⁵⁰ A. Bibič, *Humanistická funkce politické vědy, Marx i Souvremennost* II, 1964.

⁵¹ Najdan Pašič, *Socialism and modernization of Politics*, viz pozn. č. 35.

⁵² P. Ingrao, *Démocratie socialiste et démocratie interne du parti*, Řím 1964.

⁵³ Ditto.

že se zdůrazňuje potřeba hluboké sociální analýzy jednotlivých sfér, potřeba dílčích výzkumů prováděných týmy, což by mělo předcházet syntetickému pohledu.⁵⁴

Z těchto globálních souvislostí se však nelze vymknout. Také Ort hovoří o potřebách dne, které nutí zaujímat okamžitá, víceméně dočasná stanoviska, jež se však případně mohou měnit v taktickou (i strategickou) linii.

Naši pluralisté nikdy nerozvinuli (na rozdíl od Ehrlicha) ideu plurality, ale spontánně se koneckonců ztotožnili se všemi základními rysy tohoto ideologického systému.

1. jednostranně zdůrazňovali multidimenziálnosť (ať již byly motivy s ohledem na monolitní aspekty dosavadního vývoje jakkoli oprávněné);

2. chápali politické procesy značně formálně, neobdobně, naivně;

3. silně podceňovali sociální a politické dimenze politiky ve prospěch právních, ztotožňovali se (formálně) s předsudkem o dostatečnosti právních záruk;

4. absolutizovali význam zájmových skupin ve společenskopolitickém životě, idealizovali jejich vnitřní život a přenášeli naivně představy o jejich patriarchálně idylickém vnitřním uspořádání na skupiny velké, a dokonce na celou národní společnost (zájmová identita, vytvořená ryze „demokratickou“ cestou);

5. přeceňovali a idylizovali povahu přívetivé soutěže meziskupinových zájmů, deklasovali mocenské struktury, existující prvky donucování či násilí;

6. podceňovali význam vládnutí a jeho efektivitu, institucí, včetně úlohy strany a státu; nezastavili se ani před jednoznačně anarchistickým rozvrtem orgánů státní moci; nikoli tento rozvrat, ale obava z ohrožení nejproblematičtějších skupinových zájmů je lekala a orientovala;

7. logikou faktů však byli donuceni angažovat se v reálném politickomocenském zápase), vyrovnávat se s tlaky a požadavky reálné mocenské struktury; protože rezignovali na třídní proletářskou orientaci, dospívali koncepcí k formálně eklektickému zacházení se skupinovými a individuálními zájmy, čímž přispívali k dominanci zájmů a skupin, jež si počínaly nejcílevědoměji, nejagresivněji, skupin, jimž

v předchozích kampaních pomohli vybudovat prestiž masově komunikačními prostředky.

Jejich reálná angažovanost nabývala tedy typicky liberalisticko-pluralistických rysů, tj. byla nutně provázena individualistickým mesiášstvím, přeceňováním racionalistických přístupů, lichocením mase a současně aristokratickým přezíráním této masy. Šlo fakticky o neosvícenecký postoj, který však působil objektivně (díky vyspělé manipulační technice a zejména jednostrannosti inspirací krajně reakčně.

Československý pluralismus vyšel (podobně jako např. historický anglický pluralismus) ze záberu obrátit se od ideologických dogmat ke skutečnosti. Smyslem mělo být vyjít z reálné zájmové struktury socialismu, obnovit náročný a potřebný mechanismus prosakování sociálních zájmů do politickoinstitucionální sféry. Nešlo však o samoúčelnou reflexi zájmové struktury ve struktuře politických procesů. Cílem měla být obnova efektivitu a vyšší efektivita sociálně politického (zejména ekonomického) rozvoje.

Uplatněním komplexní pluralistické ideologie se však velice rychle přešlo od pokusů o realistické interpretace k formování ideologických mýtů, k naivnímu a vulgárnímu politickému angažování, jež postupně nabylo rysů teorií elit a davu „obohaceného“ racionalistického osvícenectví a utopismu. Spekulativnost (abstraktnost) a utopismus v teorii však objektivně komplikoval snahy o konkrétní politickou (masově politickou) akci, komplikoval snahy marxisticko-leninsky orientovaných vedoucích stranických představitelů o obnovení koncepčního, zásadového přístupu, vedl k bezzásadovému politikaření, zejména v oblasti kádrové politiky, prohluboval koneckonců krizi naší společnosti.

Jeho celkový reálný efekt byl reakční, antisocialistický.

Pluralismus není vhodným teoretickým rámcem ani pro verifikaci hypotéz o růstu významu participace individuů a skupin v politickém životě za socialismu. Přináší abstraktní kritéria, rozcházející se podstatně s reálnou povahou politických procesů v socialismu, zejména pak s dialektikou participace a vládnutí.

⁵⁴ A. Ort, *Ekonomická racionalizace a politické rozhodování*, viz pozn. č. 35.

Jaké jsou základní rysy monistické koncepce?

Monistické pojetí vychází z těchto zásad:

1. existence „plurality“ politických fenomenů, institucí; hledání záruky existence a trvalé autonomie institucí (otevřenost);

2. všeobecná souvislost a podmíněnost, ale zejména objektivní hierarchická, nerovná povaha vazeb politických institucí, existence integrativní komponenty v každé dimenzi politického systému a v politickém systému jako celku (častá redukce na mocenskou strukturu); hledání cest k objasnění a optimalizaci mocenské, participační, ideové, organizační, vývojové a dalších struktur;

3. objektivní převládání systémových elementů nad elementy parciálními (skupinovými, individuálními); charakteristika, respektování a optimalizace zprostředkování vztahu mezi rozhodujícími obecnými systémovými znaky parciálními, skupinovými, individuálními (demokracie, participace a vedení, řízení, manipulace);

4. jednota statiko-dynamického aspektu, zprostředkovaná vnitřní a vnější rozporností systému s kvalitativními skoky v trvalé inovaci (modernizaci), typické pro současné systémy (růst temporality);

5. existence hierarchie vnitřních rozporů systému, v níž dominuje rozpor mezi komplexní institucí (zejména formálně) představující veřejnost (často redukovanou na veřejnou moc či dokonce stát či stranu) a politicky orientovaným a angažovaným obyvatelstvem, tj. veřejností vcelku.

6. vnitřní vazby (rozpory) systému jsou úzce podmíněny rozhodujícími komponentami sociálního prostředí (jmenovitě ekonomikou, i když neztrácejí svou relativní autonomii);

7. rozhodující význam pro povahu základního politického rozporu má sociální skupina jako složka veřejnosti, jež má rozhodující (inovační, modernizační, optimalizační) funkce v ekonomické soustavě, tj. moderní dělnická třída;

8. existuje podstatná a neobyčejně významná souvislost politické, sociální (třídní) a ideové (ideologické a vědecké) struktury; trvalým problémem zůstává překonání omezené autonomie, zejména vůči vědě, a také pozice tzv. čisté vědy. Rozhodující je vazba mezi dělnickou třídou a moderní vědou o společnosti a politice.

Závěr

I. Pluralitní dezinterpretace marxismu-leninismu se projevuje ve faktickém snížení nároků na úroveň odbornosti v jednotlivých vědních oborech a filosofii. Nejprůběžněji se tato nižší efektivita, v některých případech i stagnace a regres, projevuje v určité bezstarostnosti vzhledem k integračním procesům v soudobé vědě, v jednostranné preferenci autonomizačních procesů, v preferování rozpadu struktur a v živelné povaze tvorby struktur modifikovaných, „moderních“. Plodem této metodologické a teoretické laxnosti je revizionismus ve vědě, snížená schopnost kritického odstupu od přitažlivých tendencí vývoje světové vědy, mnohdy zatížené apologetikou buržoazní společnosti. Ve vědě se v důsledku toho projevuje deideologizace, desociologizace, tj. určitý vliv renesance osvíceneckého racionalismu, modifikovaného ovšem soudobou zkušeností, zejména teorií elit a davu. „zkušenostmi“ z výstavby socialismu atd.

Vzájemný vztah sociologie, politologie a vědeckého komunismu je chápán značně povrchně, existují stále ještě pansociologické tendence a mylné interpretace povahy sociálního konkrétního (eklekticismus).

Současný vývoj vědy znovu vyzdvihl význam základních marxistických východisek. Neexistuje skutečný protiklad mezi současnou vědou a „ideologizujícím se“ marxismem-leninismem. Existuje však podstatný rozdíl mezi autentickým marxismem-leninismem a některými dogmatickými a revizionistickými interpretacemi, jež se opírají o metodu vulgární redukce a ideologii pluralismu.

II. Českoslovenští pluralisté nikdy nerozvinuli ideu plurality, ale spontánně se koneckonců ztotožnili se všemi základními rysy tohoto ideologického systému.

Jednostranně zdůrazňovali multidimenzionalitu, chápali politické procesy značně formálně, neodborně, naivně, zejména podceňovali sociální a politické dimenze politiky ve prospěch právních, ztotožňovali se s předsudkem o dostatečnosti právních záruk. Absolutizovali význam zájmových skupin ve společenskopolitickém životě, idealizovali jejich vnitřní život a přenášeli naivně představy o jejich patriarchálně idylickém vnitřním uspořádání na skupiny velké, a dokonce na celou národní

společnost (zájmová identita, vytvořená „ryze demokratickou cestou“). Přeceňovali a idylizovali povahu „přívětivé soutěže“ meziskupinových zájmů, deklasovali mocenské struktury, existující prvky donucování či násilí. Podceňovali význam vládnutí a jeho efektivity, institucí, včetně úlohy strany a státu. Nezastavili se ani před jednoznačně anarchistickým rozvrátem orgánů státní moci. Nikoli tento rozvat, ale obava z ohrožení nejproblematičtějších skupinových zájmů je lekala a orientovala.

Logikou faktů však byli donuceni se angažovat v reálném politickomocenském zápase, vyrovnávat se s tlaky a požadavky reálné mocenské struktury. Protože rezignovali na třídně proletářskou orientaci, dospívali koneckonců k formálně eklektickému zacházení se skupinovými a individuálními zájmy, čímž přispívali k dominanci zájmů a skupin, jež si počínaly nejcilevědoměji, nejagresivněji, skupin, jimž v předchozích kampaních pomohli vybudovat prestiž masově komunikačními prostředky.

Jejich reálná angažovanost nabývala tedy typicky liberalisticko-pluralistických rysů, tj. byla nutně provázena individualistickým mesiášstvím, přeceňováním racionalistických přístupů, lichocením mase a současně aristokratickým přezíráním této masy. Šlo fakticky o neoosvícenecký postoj, který působil objektivně krajně reaktivně, komplikoval snahy o konkrétní politickou (masově politickou) akci, snahy marxisticko-leninsky orientovaných vedoucích stranických představitelů o obnovení koncepčního, zásadového přístupu. vedl k bezzásadovému politikaření, zejména v oblasti kádrové politiky, a pohluboval koneckonců krizi naší společnosti.

Monistická koncepce vychází z „plurality“ politických fenoménů, institucí, ale respektuje existenci integrativní komponenty, objektivní převládání systémových elementů nad elementy parciálními, jednotu staticko-dynamického aspektu. zprostředkovanou vnitřní a vnější rozporností systému a s kvalitativními skoky k trvalé inovaci. Existuje hierarchie vnitřních rozporů systému, v níž dominuje rozpor mezi komplexní institucí, představující veřejnost a veřejností samou. Vnitřní rozpory systému jsou úzce podmíněny rozhodujícími komponentami sociálního prostředí, jme-

novitě ekonomikou, bojem dělnické třídy.

Existuje podstatná a neobyčejně významná souvislost politické, sociální (třídní) a ideové (ideologické a vědecké) struktury. Trvalým problémem zůstává překonání omezené autonomie, zejména vůči vědě, a také pozice tzv. čisté vědy. Pro zvýšení efektivity rozvoje vědy a společnosti je rozhodující úzké spojení dělnické třídy s moderní vědou o společnosti a politice, s marxismem-leninismem.

Резюме

Милослав Форманек: Марксизм и плюрализм

1. Плюралистная дезинтерпретация марксизма-ленинизма проявляется в фактическом снижении требований по отношению к уровню специальности в отдельных областях науки и в философии. Наиболее показательно проявляется эта пониженная эффективность, в некоторых случаях даже стагнация и регресс, в определенной беззаботности в отношении интеграционных процессов в современной науке, в односторонней предпочтении автономизационных процессов, в предпочтении распада структур и в стихийном характере образования модифицированных, «современных» структур. Плодом этого методологического и теоретического равнодушия является ревизионизм в науке, сниженная способность критического отношения к привлекательным тенденциям развития мировой науки, служащей часто апологетикой буржуазного общества. В результате этого наступает в науке деидеологизация, десociологизация, т. е. определенное влияние возрождения просвещенного рационализма, модифицированного, конечно, современным опытом, прежде всего, теорией элит и толцы, «опытом» строения социализма и т. д.

Взаимоотношение социологии, политологии и научного коммунизма понимается очень поверхностно, все еще существуют пансоциологические тенденции и ошибочные интерпретации характера общественного конкретного (эклетицизм).

Современное развитие науки снова выдвинуло значение основных марксистских положений. Нет действительной противоположности между современной наукой и «идеологизирующимся» марксизмом-ленинизмом. Есть однако существенная разница между аутентичным марксизмом-ленинизмом и некоторыми догматическими и ревизионистскими интерпретациями, которые опираются на метод вульгарной редукции и идеологии плюрализма.

11. Чехословацкие плюралисты никогда не развернули идею плюральности, но в конце концов они спонтанно отождествились со всеми основными чертами этой идеологической системы.

Они односторонне подчеркивали мульти-размерность, понимали политические процессы слишком формально, дилетантски, наивно, прежде всего недооценивали социальные

и политические моменты в отличие от правовых, отождествлялись с предрассудком, что достаточно одних правовых гарантий. Они абсолютизировали и значение группировок в общественно-политической жизни, идеализировали их внутреннюю жизнь и применяли наивно представления об их патриархально идиллическом внутреннем устройстве к большим группам, или даже к всенародному обществу (идентичность интересов, созданная чисто демократическим путем). Они слишком высоко ценили и идеализировали характер «приветливого сосуществования» интересов группировок, деклассировали господствующие структуры, существующие элементы принуждения, или насилия. Они недооценивали значение господства и его эффективности, учреждений, в том числе и роль партии и государства. Они не остановились даже перед анархическим разложением органов государственной власти. Их не пугало это разложение, их брал страх, что поставлены под угрозу их самые проблематичные групповые интересы, и этот факт определял их ориентацию.

Но логика фактов заставила их ангажироваться в реальной политической борьбе, справиться с нажимом и требованиями реальной, господствующей структуры. Так как они отказались от классовой пролетарской ориентации, они в конце концов стали обращаться с индивидуальными и групповыми интересами формально и эклектически. Этим содействовали доминирующему положению интересов и группировок, которые выступали наиболее целеустремленно, агрессивно и которые при помощи массовых средств коммуникации завоевывали престиж в предыдущих кампаниях.

Их реальная деятельность получала типично либерально-плюралистический характер, это значит, что ее неизбежно провожал индивидуалистический мессианизм; чехословацкие плюралисты переоценивали рационалистические приемы, они льстили массе и одновременно ее презирали. В самом деле это было неопросвещение, объективное воздействие которого было крайне реакционным. Оно мешало стремлениям совершить конкретный, политический (массово политический) подвиг, мешало стремлениям марксистско-ленински направленных руководящих партийных представителей восстановить концепцию, принципиальный подход. Это привело к беспринципному политиканству, прежде всего в области расстановки кадров, это углубляло в конце концов кризис нашего общества.

Монистическая концепция исходит из «плюральности» политических феноменов, учреждений, но учитывает наличие интегративного компонента, объективное преобладание системных элементов над элементами парциальными, единство статически-динамического аспекта, вызванное внутренними и внешними противоречиями системы и качественными скачками к прочной инновации. Существует иерархия внутренних противоречий системы, в которой доминирует противоречие между комплексной институцией, представляющей общечеловечность, и между общечеловечностью. Внутренние противоречия тесно обусловлены решающими ком-

понентами социальной среды, прежде всего экономической, борьбой рабочего класса.

Существует коренная и чрезвычайно важная связь политической, социальной (классовой) и идейной (идеологической и научной) структуры. Постоянной проблемой остается преодоление ограниченной автономии, именно в отношении науки, и также положение т. н. чистой науки. Решающим моментом для повышения эффективности развития науки и общества является тесная связь рабочего класса с современной наукой об обществе и политике, с марксизмом-ленинизмом.

Summary

Miloslav Formánek: Marxism and Pluralism

I. The pluralistic desinterpretation of Marxism-Leninism manifests itself in the factual reduction of claims placed on the level of expertness in the separate scientific disciplines and in philosophy. This lower effectivity, and in some cases even stagnation and regression, manifest themselves most symptomatically in a certain nonchalance as to the integration processes in contemporary science, in a one-sided preference of autonomization processes, in preferring the decomposition of structures and in the elemental character of building up modified modern structures. The fruit of this methodological and theoretical laxness is revisionism in science, a lowered ability to keep critically aloof from the attractive tendencies in the development of the world science, frequently affected by the apologetics of the bourgeois society. As a consequence of this, a sort of de-ideologization, de-sociologization are making their appearance, i. e. certain impact of the renaissance of the Enlightenment rationalism which is, of course, modified by contemporary experience, especially by the theory of the elite and of the crowd, by „experiences“ with introducing socialism, etc.

The mutual relation of sociology, politology and scientific Communism is conceived rather superficially; pansociological tendencies and erroneous interpretations of the nature of the social concrete (eclecticism) are still existent.

The contemporary development of science has laid new emphasis on the significance of the basic Marxist starting point. No real contradiction between contemporary science and ideologizing Marxism-Leninism exists. There is, however, a substantial difference between the authentic Marxism-Leninism and some dogmatic and revisionistic interpretations resting — among other things — on the method of vulgar reduction and on the ideology of pluralism.

II. The Czechoslovak pluralists have never developed the idea of plurality but have, after all, spontaneously identified themselves with all the fundamental characteristics of this ideological system.

They one-sidedly emphasized multidimensionality, conceiving the political processes

very formally, incompetently, naively, underestimating especially the social and the political dimensions of politics in favour of the legal ones, and identifying themselves with the unjustified assumption of the sufficiency of guarantees. They absolutized the significance of interest group in socio-political life, idealized their inner life and naively transferred the ideas of their patriarchally idyllic internal organization to large groups and even to the whole national society (identity of interests created in a purely democratic way). They overestimated and idealized the character of the „affable competition“ among intergroup interests and declassified power structures, existing elements of coercion or violence. They underestimated the significance of governing and its effectivity, of institutions, including the role of the Party and the State. They did not stop even before the unambiguously anarchist decomposition of the State-power authorities. It was, however, not this decomposition, but an apprehension of the most problematic group interests being endangered that frightened and orientated them.

By the logics of facts, however, they were forced to participate in the real struggle for political power, to cope with the pressures and requirements of the real power structure. Due to the fact that they had resigned the class orientation of the proletariat, they ultimately arrived at dealing with individual and group interests in a formally eclectic way; in doing so, they contributed to the domination of the interests and groups acting most purposefully, most aggressively, and helped them to build up their prestige in preceding campaigns by means of the mass media.

Their real commitment thus acquired a typically liberalistic-pluralistic character, i. e. it was necessarily accompanied by an individualistic Messiahship, by overestimating the rationalistic approaches, by flattering the

masses and simultaneously by slighting them in an aristocratic manner. It was, in fact, not an attitude of Enlightenment, but one which objectively operated in an extremely reactionary way complicating the efforts to carry through a concrete political (mass political) action, as well as the efforts made by the leading Party representatives, who were orientated according to the Marxist-Leninist principles, to revive the conceptual, high-principled approach. It led to an unprincipled pot-house politics, especially in the area of personnel policy, and ultimately prolonged, the crisis of our society.

The monistic conception proceeds from the plurality of the political phenomena, institutions, but respects the existence of an integrative component, the objective dominance of system elements over partial elements, the unity of the statico-dynamic aspect mediated by both the internal and the external contradictions of the system and with qualitative leaps towards a permanent innovation. There is a hierarchy of the internal contradictions of the system with the dominating contradictions between a complex institution representing the public and the public itself. The internal contradictions of the system are again conditioned by the decisive components of the social environment, especially by economics, by the struggle of the working class.

There is a substantial and extraordinarily significant connection of the political, social (class) and ideational (ideological and scientific) structures. To overcome the limited autonomy especially with regard to science — and also the positions of the so-called pure science remains a permanent problem. The narrow connection between the working class and the modern science of society and politics, Marxism-Leninism, is decisive for increasing the effectivity of the development of science and society.